

Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Notitie Reikwijdte en Detailniveau

Rijksstructuurvisie Windenergie op Zee

Notitie Reikwijdte en Detailniveau

Ten behoeve van het planMER voor de gebieden Hollandse Kust
en Ten Noorden van de Waddeneilanden

Ten behoeve van de Rijksstructuurvisie Windenergie op Zee
(wijziging Nationaal Waterplan voor het onderdeel Windenergie op Zee)

Inhoud

1. Inleiding 5

- 1.1 Aanleiding en doel 5
- 1.2 Wettelijk kader 6
- 1.3 Procedurestappen planMER 7
- 1.4 Leeswijzer 8

2. Reikwijdte: windenergiegebieden op zee 9

- 2.1 Inleiding 9
- 2.2 Beleid uit het NWP 10
- 2.3 Aanwijzing windenergiegebied 'Hollandse Kust' 12
- 2.4 Aanwijzing windenergiegebied 'Ten Noorden van de Waddeneilanden' 14
- 2.5 Scope 14

3. Detailniveau 17

- 3.1 Methodiek voor de bepaling van effecten planMER 17
- 3.2 Voorzorgsbeginsel 23

4. Inhoud van het milieueffectrapport 25

Bijlagen 26

- Bijlage 1 Kaart met aan te wijzen windgebied Hollandse Kust (inclusief de coördinaten) 27
- Bijlage 1.a Variant 'maximale oppervlakte windgebied Hollandse Kust' 29
- Bijlage 1.b Variant 'minimale oppervlakte windgebied Hollandse Kust' 31
- Bijlage 2 Kaart met aan te wijzen windgebied Ten Noorden van de Waddeneilanden (inclusief de coördinaten) 33
- Bijlage 3 Overzicht bestaande windparken, ronde 2 vergunningen en vergunningen in procedure 34
- Bijlage 4 Wettelijk kader en procedure 35
- Bijlage 5 Onderzochte varianten in oorspronkelijke zoekopdracht 39
- Bijlage 6 Literatuurlijst 40

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en doel

Nationaal Waterplan 2009 - 2015

Het Nationaal Waterplan (NWP) 2009 - 2015 is de eerste Rijksstructuurvisie voor de Noordzee in het kader van de Wet ruimtelijke ordening (Wro). Deze visie geeft het huidige beleidskader voor het Rijk weer en is eind 2009 vastgesteld door het Kabinet en in 2010 van kracht geworden.

In het NWP heeft het Kabinet voor het Nederlandse deel van de Noordzee een aantal ruimtereserveringen opgenomen. Naast het bestendigen van het huidige gebruik zijn de belangrijkste ontwikkelingen in het NWP de extra zandwinning voor kustsuppleties, een eventueel energie-eiland voor de opslag van energie en energiewinning en de eventuele ondergrondse opslag van CO₂ en de ruimte voor offshore windparken. Het Kabinet wil ruimte bieden voor offshore windenergie om private initiatieven mogelijk te maken die bijdragen aan de kabinetsdoelstelling om op termijn voor 6.000 megawatt (MW) aan windturbinevermogen gerealiseerd te hebben op de Noordzee.

Regeerakkoord

Doel van het kabinet is om 16% duurzame energie in 2020 te realiseren. Een deel hiervan zal worden gerealiseerd met windenergie op zee.

Aanwijzing windenergiegebieden op de Noordzee

In het NWP en de daarbij behorende Beleidsnota Noordzee zijn twee concrete windenergiegebieden aangewezen. Dit zijn de windenergiegebieden 'Borssele' (344 km²) en 'IJmuiden Ver' (1.170 km²). De keuze voor deze gebieden is gemaakt op basis van een zo 'conflictvrij' mogelijk gebied voor zover dat de belangen voor scheepvaart, het mariene ecosysteem, olie en gas, defensie en luchtvaart betreft. Daarnaast zijn in het NWP de zoekgebieden 'Hollandse Kust' (HK) (met ruimte voor 3.000 MW) en het gebied 'Ten Noorden van de Waddeneilanden' (TNW) (met ruimte voor minimaal 1.000 MW) aangewezen. Het doel is nu deze zoekgebieden nader te concretiseren en aan te wijzen.

Doel van de Notitie Reikwijdte en Detailniveau

Met de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) geeft het Rijk inzicht in de wijze waarop zij bij deze aanwijzing het onderzoek naar en beoordeling van milieueffecten wil uitvoeren. De notitie en de advisering van betrokken bestuursorganen daarbij (raadpleging) vormen de basis voor het op te stellen planMER voor het gebied HK en TNW.

Bij ‘**reikwijdte**’ gaat het over de onderwerpen die het planMER bestrijkt:

- De voorgenomen activiteit en de alternatieven. De alternatieven moeten relevant, reëel en onderscheidend zijn. Deze notitie bevat voor beide gebieden (HK en TNW) ieder een alternatief en voor HK binnen het alternatief twee varianten.
- De relevante milieuaspecten voor het onderzoek. In de Milieueffectrapportage (MER) worden alle relevante milieuaspecten onderzocht om zo bouwstenen voor de besluitvorming aan te dragen. Deze notitie weegt af welke accenten er in het milieuonderzoek worden aangebracht en wat de belangrijke onderwerpen zijn.

In hoofdstuk 2 wordt een nadere uitwerking van de reikwijdte gegeven.

Bij ‘**detailniveau**’ draait het om de vraag op welke wijze, kwalitatief of kwantitatief, en met welke mate van detail de verschillende milieuaspecten onderzocht worden. In hoofdstuk 3 is een nadere uitwerking van het detailniveau beschreven.

Relatie met zoekopdracht 2010

In 2009 is reeds gestart met de voorbereiding van de aanwijzing van de gebieden HK en TNW. Hiervoor zijn in overleg met belanghebbenden meerdere alternatieve oplossingen ontwikkeld en is een planMER opgesteld. De zoekopdracht en de invulling van de varianten voor het gebied HK is in 2010 stopgezet omdat geen overeenstemming bereikt kon worden over een ruimtelijke oplossing in verband met de situering van de ronde 2 vergunningen. Door de val van het toenmalige kabinet Balkenende IV verdween ook de urgentie. De uitvoering van de motie Van Veldhoven¹ waarin werd gevraagd om de eerder verleende vergunningen voor windparken te behouden tot 2020 heeft tot het aanpassen van de scheepvaartroutes en het voornemen tot verplaatsing van één van de vergunningen geleid. Hiermee ontstaat een ruimtelijke situatie, die de mogelijkheid biedt om tot aanwijzing van het gebied HK te komen. Voor aanwijzing van het gebied TNW was in 2010 al een oplossing uitgewerkt waarvoor draagvlak bestond. De feitelijke aanwijzing van dit gebied wordt nu meegenomen met de aanwijzing HK. Voor beide gebieden wordt waar mogelijk gebruik gemaakt van de eerder verzamelde informatie, waaronder het planMER uit 2010. Voor meer informatie over hetgeen in het verleden rond de aanwijzing van de beide gebieden is gebeurd wordt verwezen naar hoofdstuk 3.

1.2 Wettelijk kader

De tussentijdse herziening van het NWP voor het onderdeel Windenergie op Zee, hierna te noemen Rijksstructuurvisie Windenergie op Zee (RSV WoZ), die zich richt op de bovengenoemde twee aan te wijzen windenergiegebieden op de Noordzee, is een planMER-plichtig besluit, zoals genoemd in het Besluit m.e.r. 1994. Bij de voorbereiding van het NWP is vast komen te staan dat de duurzame winning van energie op de Noordzee door middel van windparken significante gevolgen kan hebben voor de beschermde natuurwaarden van Natura2000-gebieden op zee en langs de kust. Daarom is voor de tussentijdse herziening naast een planMER ook een Passende beoordeling nodig.

Deze NRD dient als startnotitie voor de uitvoering van twee afzonderlijk van elkaar te onderscheiden planMERs voor het gebied HK en TNW. Waar mogelijk zal gebruik worden gemaakt van reeds beschikbare informatie, voor zover deze nog up to date is. Op deze wijze wordt gebruik gemaakt van de meest recente voorhanden zijnde informatie en kan de planMER daarop worden gebaseerd. Het betreft hier met name de rapporten:

¹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2010–2011, 32 500 A, nr. 52; Tweede Kamer, vergaderjaar 2011–2012, 33 000 A, nr. 58.)

- Tussentijdse Herziening Structuurvisie Noordzee. Milieueffectrapport. PlanMER voor de tussentijdse herziening van de Structuurvisie Noordzee in het Nationaal Waterplan. Ministerie van Verkeer en Waterstaat, concept mei 2010.
- Tussentijdse Herziening Structuurvisie Noordzee. Effecten op Natura2000 als gevolg van de tussentijdse herziening van de Structuurvisie Noordzee in het Nationaal Waterplan, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, juni 2010.
- Maatschappelijke Kosteneffectiviteit van ruimtelijke aspecten voor offshore Windenergie. MKEA Windenergie Noordzee, eindrapport, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, oktober 2010.
- Onderzoek naar de scheepvaartveiligheidsaspecten van de diverse varianten, september 2010.

Zoals hierboven is uitgelegd is in 2010 het proces tot aanwijzing van de twee hierboven genoemde wind-energiegebieden gestopt en hebben bovengenoemde documenten dus ook verder geen formele rol gespeeld.

In bijlage 3 van deze notitie is een toelichting op het wettelijke kader en bijhorende procedures opgenomen. De bovengenoemde conclusies ten aanzien van planMER-plicht en Passende beoordeling zijn hierin nader toegelicht. Indien na mitigerende maatregelen significante effecten niet zijn uit te sluiten, zal ook een ADC-toets² worden uitgevoerd.

1.3 Procedurestappen planMER

Het ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) is samen met het ministerie van Economische Zaken (EZ) belast met de voorbereiding van het NWP en met de eventuele tussentijdse herzieningen daarop. De tussentijdse herzieningen van het NWP worden vastgesteld door de minister van IenM, in samenspraak met de andere verantwoordelijke bewindslieden. De minister van IenM is samen met de minister van EZ het bevoegd gezag voor het besluit en het planMER. De planMER-procedure bestaat uit de hieronder weergegeven stappen.

Kennisgeving en zienswijzen

Het voornemen om de RSV WoZ op te stellen en de plan-m.e.r.-procedure te doorlopen wordt openbaar aangekondigd. Deze kennisgeving wordt gedaan door het bevoegd gezag. De openbare kennisgeving voor de RSV WoZ wordt in de Staatscourant, een landelijke krant en diverse regionale kranten gepubliceerd. De publicatie geeft aan hoe belanghebbenden worden betrokken en wanneer zienswijzen kunnen worden ingediend op het voornemen. De overheden van de ons omringende landen (Engeland, België, Denemarken en Duitsland) zullen door middel van een brief op de hoogte worden gesteld van het voornemen om een Rijksstructuurvisie Windenergie op Zee op te stellen.

Raadpleging en advies op NRD

Het ministerie van IenM raadpleegt de adviseurs (Commissie voor de m.e.r., Inspectie Leefomgeving en Transport en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en andere betrokken bestuursorganen (de kustprovincies Zeeland, Zuid-Holland, Noord-Holland, Friesland en Groningen en relevante gemeenten) over de NRD. Het Overlegorgaan Infrastructuur en Milieu (OIM) wordt om advies gevraagd.

Nadat burgers en geraadpleegde partijen de mogelijkheid hebben gekregen om hun reactie te geven, geeft het bevoegd gezag in een Nota van Antwoord aan op welke wijze deze reacties worden meegenomen in het planMER. Dit vormt samen met de NRD het kader voor het op te stellen planMER.

² Alternatieven-Dwingende redenen-Compensatie toets. Zie bijlage 1

Zienswijze en terinzagelegging planMER en ontwerp RSV WoZ

Na totstandkoming van het planMER/Passende beoordeling (zijnde twee aparte documenten, voor zowel het gebied HK als het gebied TNW) geeft het bevoegd gezag kennis van het planMER, inclusief Passende beoordeling, en legt dit document ter inzage. Tegelijkertijd wordt ook de ontwerp RSV-WoZ ter inzage gelegd. Het planMER vormt één van de bouwstenen voor de ontwerp RSV-WoZ.

Een ieder kan een zienswijze indienen over de ontwerp RSV-WoZ en de planMER. In de termijn voor het indienen van zienswijzen brengt ook de Commissie voor de m.e.r. advies uit over het planMER. Vervolgens neemt het bevoegd gezag een definitief besluit. Daarbij geeft het aan hoe rekening is gehouden met de in het planMER beschreven milieugevolgen, wat is overwogen over de in het planMER beschreven varianten, over de zienswijzen en over het advies van de Commissie voor de m.e.r. Ook wordt aangegeven hoe burgers en maatschappelijke organisaties bij de voorbereiding van het plan zijn betrokken. Verder wordt vastgesteld hoe en wanneer er geëvalueerd wordt. Daarna wordt het besluit bekend gemaakt.

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 van deze NRD beschrijft de reikwijdte van het planMER. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de voorgenomen tussentijdse herziening van het NWP aangaande de aanwijzing van windenergiegebieden HK en TNW. Hierbij zal de achtergrond en de relatie met andere plannen aan bod komen, evenals de inhoud van de milieueffectbeoordeling. Hoofdstuk 3 behandelt het detailniveau van de effectbeschrijving. Hierbij gaat het om het beoordelingskader en de methodiek die gebruikt zullen worden om de milieueffecten te bepalen. In hoofdstuk 4 wordt een eerste kader geformuleerd van de elementen die in het planMER aan de orde moeten worden gesteld.

2. Reikwijdte: windenergiegebieden op zee

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk begint met een uiteenzetting van nut en noodzaak van de tussentijdse herziening van het NWP. In paragraaf 2.2 zal de rijksambitie voor exploitatie van windenergie op de Noordzee worden samengevat. Daarna zal in paragraaf 2.3 de noodzaak tot een tussentijdse herziening van de windenergiegebieden uit het NWP uiteengezet worden en de gevolgen hiervan worden beschreven. Deze informatie leidt tot de kaders voor het nieuwe planMER. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt de reikwijdte van het planMER op thema's nader ingevuld.

De Noordzee heeft een belangrijke ecologische functie. Om deze reden staat de mariene biodiversiteit dan ook hoog op de internationale beleidsagenda. In 2015 wordt het programma van maatregelen gepresenteerd dat invulling geeft aan de Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM). De Noordzee speelt echter ook voor economische en maatschappelijke gebruiksfuncties een zeer belangrijke rol. Er lopen veel drukke scheepvaartroutes door het gebied en ook de recreatievaart maakt veelvuldig gebruik van de Noordzee. Een behoorlijk deel daarvan is op basis van internationale afspraken vastgelegd. Op de Noordzee wordt olie en vooral gas gewonnen. De komende jaren zullen ook de velden met kleinere voorraden worden aangeboord. Op termijn, naar verwachting vanaf 2020, zal de infrastructuur voor olie- en gaswinning geleidelijk aan afnemen als gevolg van de afnemende voorraad in de bodem. Op zee liggen verder oefenterreinen van defensie en ook de beroepvisserij blijft gebruik maken van het water. Daarnaast is de Noordzee een grote bron voor zandwinning voor de bescherming van onze kust en voor ophoogzand voor infrastructuur en nieuwbouw. De winning van duurzame energie is een relatief nieuwe speler op de Noordzee. Op dit moment zijn enkel de windparken Prinses Amalia en OWEZ gerealiseerd, de zogenaamde ronde 1 parken.

Bij ronde 2 is gewerkt met een uitsluitingsbeleid op basis van de Nota Ruimte. De bouw van windparken was in principe overal toegestaan behalve in de 12-mijlszone, scheepvaartroutes en enkele andere uitsluitingsgebieden. Uiteindelijk zijn op basis van dit beleid 12 vergunningen verleend, die hebben meegedongen naar subsidie. Aan drie van deze parken is daadwerkelijk subsidie verleend om te kunnen bouwen. Dit zijn het windpark Q10 ('Eneco Luchterduinen') voor de Hollandse kust (buiten de 12 NM zone) en de parken Buitengaats en Zee energie ten noorden van de Waddeneilanden. De overige vergunningen zouden in 2012 komen

te vervallen, maar voortvloeiend uit de motie Van Veldhoven wordt behoud van deze vergunningen tot 2020 mogelijk gemaakt. In het NWP is gekozen voor een nieuwe sturingsfilosofie, waarin de bouw van windparken alleen is toegestaan in de aangewezen windgebieden.

2.2 Beleid uit het NWP

Visie

Het NWP bevat een visie voor de verre toekomst, te weten het jaar 2100, en doet beleidsuitspraken voor de planperiode tot en met 2015. Huidige inzichten in ontwikkelingen krijgen in het NWP een plaats, zoals onder andere het advies van de Deltacommissie over het anticiperen op klimaatverandering. Om het beleid voor de komende planperiode af te stemmen op dit verre toekomstperspectief, wordt als tussenstap een concreter streefbeeld opgesteld.

Het Kabinet wil ruimte voor 6.000 MW aan opgesteld vermogen aan windenergie op zee mogelijk maken. Hiervoor is een ruimtereservering van minimaal 1.000 km² nodig, uitgaande van een mogelijkheid tot energieopwekking van ongeveer 6 MW per km². Het jaar 2020 is van belang gelet op de (aangepaste) ambitie van het Kabinet om in dat jaar 16 % van het totale energiegebruik in Nederland duurzaam op te wekken.

Windenergiegebieden

Het Kabinet heeft in het NWP voor een beperkt aantal grote windenergiegebieden gekozen. De windenergiegebieden vormen – in het kader van de zogenoemde ronde 3 – clusters waarbinnen vanaf 2015 gefaseerd – per kavel – ruimte wordt geboden voor private initiatieven. Daarbuiten worden geen nieuwe vergunningen afgegeven voor nieuwe windparken. Met het huidige ontwerp voor het windgebied HK vallen alle zes vergunde parken in het windgebied HK binnen de coördinaten en de drie vergunde parken ten noorden van de Waddeneilanden in het huidige ontwerp voor het windgebied TNW. De overige drie vergunningen liggen in het reeds aangewezen windgebied 'IJmuiden Ver'. De vergunningaanvraag Q4 West is momenteel in procedure. Dit betreft het verplaatsen van de eerder afgegeven vergunning 'Scheveningen Buiten'. Deze laatste vergunning kan als gevolg van het verplaatsen van de scheepvaartroutes niet meer worden gebruikt. Daarnaast is ook de subsidiaire vergunningaanvraag Helmveld in procedure. De definitieve contouren hiervan zijn nog niet bekend.

Bij de selectie van de windgebieden HK en TNW is gebruik gemaakt van de zogenoemde vertrekpunten die in de beleidsnota Noordzee behorende bij het NWP zijn geformuleerd. In Box 2.1 zijn deze vertrekpunten opgenomen.

Sinds de publicatie van de Beleidsnota in 2009 – met onderstaande vertrekpunten – is een aantal relevante ontwikkelingen opgetreden. In de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) is het volgende opgenomen: 'Het handhaven van het vrije uitzicht op de horizon vanaf de kust tot 12 zeemijl.' Recentelijk is besloten de mogelijkheden te gaan verkennen voor de bouw van windparken in de 12-mijlszone. Parallel aan de totstandkoming van de RSV WoZ voor de gebieden buiten de 12-mijlszone wordt een haalbaarheidsstudie uitgevoerd naar de mogelijkheden van windenergie binnen de 12 mijlszone. Hierbij wordt gekeken naar ruimtelijke mogelijkheden. Ook wordt onderzocht welke locaties in aanmerking komen uit oogpunt van kosteneffectiviteit en aansluiting op het elektriciteitsnet.

In verband met de beperkte beschikbare ruimte in de nieuw aan te wijzen windgebieden wordt thans in deze NRD uitgegaan – in afwijking van hieronder genoemd vertrekpunt van 400 - 500 MW als minimale grootte - van een minimale omvang van 100 MW per park.

Box 2.1: Vertrekpunten voor de aanwijzing van windenergiegebieden

Voor de uitwerking van de ruimtelijke opgave voor windenergie is uitgegaan van een aantal vertrekpunten zoals geformuleerd in het NWP en de bijbehorende Beleidsnota Noordzee.

1. Prioritaire ontwikkeling van economisch gebruik dat van nationaal belang is voor Nederland (scheepvaart, olie- en gaswinning, duurzame (wind)energie, zandwinning en defensie).
2. Efficiënt en veilig gebruik van de Noordzee in evenwicht met het mariene ecosysteem.

Ad. 1 Ruimtelijke spanning tussen verschillend gebruik van nationaal belang wordt zo klein mogelijk gehouden. Vertrekpunten zijn:

- Kosteneffectieve Windenergie: 1) Zo dicht mogelijk bij de kust en nabij aanlandingspunten, 2) Minimale grootte is circa 80 km² (400-500 MW). 3) Verspreide ligging om zodoende optimaal te profiteren van het windfront.
NB: minimale omvang: 100 MW.
- Zandwinning: Getracht wordt om windenergiegebieden zoveel mogelijk buiten de 12-mijlszone aan te wijzen, omdat binnen de 12-mijlszone zandwinning het meest kostenefficiënt te realiseren is.
- Vlot en veilig scheepvaartverkeer: Bij de aanwijzing van windgebieden is het vertrekpunt voor veilig scheepvaartverkeer een afstand van twee zeemijl vanaf de internationaal (IMO) vastgestelde verkeerscheidingstelsels, ankergebieden en nationaal vastgestelde clearways. Hierbij is aangesloten op ervaringen in de praktijk en het beleidsmatige uitgangspunt dat voortvloeit uit de risicoanalyse voor veilig scheepvaartverkeer. Bij verdere uitwerking en door gebruikmaking van opgedane praktijkervaring kan blijken dat in specifieke situaties meer maatwerk mogelijk is.
- Olie- en gaswinning: Uit veiligheidsoverwegingen kan op basis van de Mijnbouwwet een veiligheidszone van maximaal 500 m rondom platforms worden geëist. Daar waar het platforms met een helikopterdek betreft, is het vertrekpunt een obstakelvrije zone van vijf zeemijl om veilig helikopterverkeer van en naar deze platforms te garanderen. Bij verdere uitwerking kan blijken dat in specifieke situaties meer maatwerk mogelijk is.
- Defensie: Deze terreinen worden zoveel mogelijk gehandhaafd. Bepaalde vormen van medegebruik zijn weliswaar mogelijk, maar medegebruik door vaste objecten is om veiligheidsredenen in principe uitgesloten.

Ad. 2 Efficiënt en veilig gebruik in evenwicht met het mariene ecosysteem. Vertrekpunten zijn:

- Natura2000-gebieden en andere mogelijk ecologisch waardevolle gebieden: Om eventuele significante effecten uit te sluiten zijn aangewezen en aan te wijzen Natura2000-gebieden vermeden. Andere mogelijk ecologisch waardevolle gebieden, waar in het licht van Natura2000 en KRM tot 2012 onderzoek plaatsvindt, zijn zoveel mogelijk ontzien.
- Efficiënt ruimtegebruik: Niet alleen vanuit het oogpunt van kosteneffectieve windenergie en veilig scheepvaartverkeer, maar ook vanuit het oogpunt van het behoud van de waarde van een open zee geniet een gespreide ligging van grote windenergiegebieden de voorkeur boven de vele kleinere gebieden. Verrommeling op zee wordt op deze wijze tegengegaan.
- Beleving: Om het vrije zicht vanaf de kust op de horizon te handhaven, is gestreefd om geen windenergiegebieden binnen de 12-mijlszone te realiseren.

NB: Er wordt een haalbaarheidsstudie uitgevoerd naar de mogelijkheden van de windenergie binnen de 12 mijlszone.

Bron: Beleidsnota Noordzee, december 2009, pag. 41, met actualisatie 2013 t.a.v. 12-mijlszone en omvang windparken

De volgende twee gebieden zijn reeds aangewezen in het NWP:

Windenergiegebied voor de kust bij Borssele

Voor de kust van Walcheren wordt buiten de 12-mijlszone in een gebied ruimte geboden aan toekomstige initiatieven voor windparken. Voor de aanlanding van elektriciteitskabels ligt het aansluitpunt bij Borssele voor de hand.

Windenergiegebied ver uit de kust ter hoogte van IJmuiden ('IJmuiden Ver')

Verder buiten de 12-mijlszone, richting de westelijke begrenzing van de Nederlandse EEZ, kan ruimte worden geboden aan initiatieven voor windparken. Bij realisatie van windparken ligt een aanlanding van elektriciteitskabels bij IJmuiden voor de hand, maar ook aanlanding ten westen van Alkmaar (aansluitpunt Oterleek) is denkbaar.

Daarnaast zijn in het NWP (inclusief Beleidsnota Noordzee) twee zoekgebieden benoemd, waarbinnen extra ruimte voor windenergie gevonden dient te worden.

Zoekgebied 'Hollandse Kust'

Voor de Noord- en Zuid-Hollandse kust tussen Hoek van Holland en Texel wordt buiten de 12-mijlszone verspreid ruimte geboden aan initiatieven voor windparken. Voor de aanlanding van elektriciteitskabels liggen aansluitpunten bij IJmuiden en op de Maasvlakte voor de hand maar ook aanlanding ten westen van Alkmaar (aansluitpunt Oterleek) is denkbaar. De zoekopdracht voor dit gebied luidt volgens de Beleidsnota Noordzee 2009-2015: "het vinden van ruimte voor één of meerdere grote windenergiegebieden met een totaaloppervlak van 500 km² ten behoeve van 3.000 MW".

Zoekgebied 'Ten Noorden van de Waddeneilanden'

Ten noorden van de kust van Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog wordt buiten de 12-mijlszone ruimte geboden aan initiatieven voor windparken. Voor de aanlanding van elektriciteitskabels ligt het aansluitpunt bij de Eemshaven voor de hand. De zoekopdracht voor dit gebied luidt volgens de Beleidsnota Noordzee 2009-2015: "het maken van een maatschappelijke afweging tussen een andere vormgeving of eventuele verplaatsing van het defensiegebied en de realisering voor 2020 van minimaal 1.000 MW wind-energie (165 km²)".

2.3 Aanwijzing windenergiegebied 'Hollandse Kust'

Het Rijk is in het voorjaar van 2009 gestart met het proces tot aanwijzing van extra windenergiegebieden op de Noordzee. Rekening houdend met (ontwerp)vergunningen voor windparken ('ronde 2'), mogelijke veranderingen in scheepvaartroutes en veiligheidszones, huidige en toekomstige locaties voor gas- en oliewinning en mogelijk nieuwe Natura2000-gebieden, stelde het toenmalige ministerie van Verkeer en Waterstaat in de tweede helft van 2009 zes ruimtelijke varianten op (zie bijlage 5 voor nadere toelichting). In het kader van dit traject zijn een NRD, een concept planMER en een Passende beoordeling opgesteld (zie ook par. 1.2 hierboven). De NRD is formeel ter kennisgeving gepubliceerd.

De zoekopdracht en de invulling van de varianten voor het gebied HK is in 2010 stopgezet omdat geen overeenstemming bereikt kon worden over een ruimtelijke oplossing in verband met de situering van de ronde 2 vergunningen. Door de val van het toenmalige kabinet Balkenende IV verdween ook de urgentie.

Tijdens het notaoverleg Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) Water in december 2010 is de motie Van Veldhoven aangenomen waarin de regering wordt verzocht om de levensduur van de ronde 2 vergunningen in kwestie te verlengen tot 2020. De negen vergunningen die geen subsidie hadden gekregen zouden namelijk in 2012 komen te vervallen. In de kabinetsreactie van 31 januari 2012³ op

³ Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, 33 000 A, nr. 58.

de motie Van Veldhoven is aangegeven dat het behoud van de vergunningen tot 2020 mogelijk wordt gemaakt. Van de twaalf ronde 2 vergunningen liggen er zes in het gebied HK.

Met het bereiken van overeenstemming over de uitvoering van de motie heeft de toenmalige staatssecretaris van IenM aangegeven voldoende draagvlak te ervaren om het gebied voor windenergie HK in het kader van het NWP te gaan aanwijzen⁴.

In oktober 2011 is een Green Deal⁵ gesloten tussen het Rijk en de windenergiesector. In deze Green Deal is aangegeven dat het Rijk het voornemen heeft om in 2012, respectievelijk uiterlijk 2015, te kunnen besluiten over de aanwijzing van extra ruimte voor windenergie voor de Hollandse Kust. In het NWP heeft het Rijk aangegeven dat de doelstelling voor het vinden van extra ruimte voor windenergie voor de HK 3.000 MW is.

Als uitwerking van de motie Van Veldhoven heeft Rijkswaterstaat (RWS) samen met de direct betrokken partijen en in afstemming met andere belanghebbenden een voorstel ontwikkeld voor het wijzigen van de scheepvaartroutes voor de Nederlandse kust. Eind maart 2012 zijn de voorstellen voor nieuwe scheepvaartroutes ingediend bij de Internationale Maritieme Organisatie (IMO). De IMO heeft het voorstel eind november 2012 aangenomen. De nieuwe scheepvaartrouwing wordt van kracht per 1 augustus 2013. De kaart met de nieuwe scheepvaartrouwing vormt de basis voor het uiteindelijk op te stellen voorkeursalternatief HK.

Daarnaast hebben betrokken partijen afgesproken om, naar aanleiding van de uitvoering van de motie Van Veldhoven, gezamenlijk te werken aan een overzicht van criteria op basis van internationale en eventuele nationale veiligheidsvoorschriften. Aan de hand van deze criteria dient dan te worden bepaald of en waar het mogelijk is om af te wijken van 2 nautische mijl (NM) als veilige afstand tussen windparken en scheepvaartroutes en daarmee meer maatwerk te bieden. Dit is in lijn met het uitgangspunt zoals geformuleerd in het NWP, namelijk '2 NM, tenzij'.

Aangezien het dus in principe mogelijk is om op bepaalde plaatsen gebruik te maken van de 2 NM zone, dienen ook voor de 2 NM zone de milieueffecten in kaart te worden gebracht. Het gaat dan om het in kaart brengen van de maximale ruimte voor windenergie en de mogelijk daarbij op te treden milieueffecten. Afhankelijk van de op te stellen criteria, zal ofwel in de Rijksstructuurvisie of te zijner tijd op projectniveau worden gezien waar maatwerk mogelijk is.

Rond de mijnbouwplatforms is een zone van 5 NM nodig wanneer platforms permanent (onder alle weersomstandigheden en vanuit alle richtingen) op een veilige manier bereikbaar moeten zijn voor helikopters. In de praktijk is het – afhankelijk van de inrichting van het windpark en de bedrijfsvoering van de mijnbouwonderneming – mogelijk om van deze 5 NM af te wijken. Naast maatwerk in de ruimte is ook maatwerk in de tijd mogelijk: sommige velden zullen wellicht binnen een periode van 10 jaar uitgeput raken en niet meer nodig zijn, zodat de ruimte voor windparken nadien benut kan worden. In de planMER worden bij de maximale oppervlaktevariant de 5 NM cirkels daarom meegenomen bij de effectbepaling. Het is niet mogelijk om in het proces tot aanwijzing van het windgebied HK deze maatwerkbenadering nu al geheel in te vullen. In overleg met betrokkenen en in samenhang met de kaveluitgifte onder de nog op te stellen wet over het nieuwe uitgiftestelsel zal een maatwerkaanpak verder worden uitgewerkt.

Bovenstaande overwegingen m.b.t. maatwerk binnen de 2 NM respectievelijk 5 NM leiden tot twee van elkaar te onderscheiden varianten:

- **Variant minimale oppervlakte windgebied HK (en dus minimale milieueffecten)**

Er wordt een afstand van 2 NM aangehouden ten opzichte van de scheepvaartroutes en een afstand van 5 NM rondom mijnbouwplatforms. Hiermee wordt de ruimte in kaart gebracht die vrijwel zeker beschikbaar is.

- **Variant maximale oppervlakte windgebied HK (en dus maximale milieueffecten)**

Er wordt een afstand van 500 meter aangehouden ten opzichte van de scheepvaartroutes en ten opzichte van de mijnbouwplatforms.

⁴ Tweede Kamer, vergaderjaar 2011–2012, 33 000-A, nr. 58.

⁵ <http://www.nwea.nl/sites/default/files/Green%20Deal%20Offshore%20Windenergie%20oktober%2011%20%28scan%29.doc.pdf>

Met deze twee varianten wordt dus de minimale en maximale ruimte voor de bouw van nieuwe windparken in kaart gebracht. Door het uitwerken van deze twee varianten wordt de bandbreedte gegeven waarbinnen maatwerk mogelijk is. De in het gebied HK aanwezige ronde 2 vergunningen (alsmede het bestaande windpark Prinses Amalia en de in procedure zijnde vergunningaanvraag Q4 West, nieuwe locatie vergunning ‘Scheveningen Buiten’) maken deel uit van het na te streven vermogen van 3.000 MW.

In bijlage 1 zijn de kaarten met de minimale en de maximale variant voor het aan te wijzen windgebied HK opgenomen (inclusief de coördinaten). In deze bijlage wordt ook de betekenis van de diverse symbolen en voorgestelde keuzes toegelicht.

2.4 Aanwijzing windenergiegebied ‘Ten Noorden van de Waddeneilanden’

Over de situering van het windgebied TNW bestond in 2009 al overeenstemming met stakeholders en de betreffende variant is vervolgens door het Rijk als voorkeursalternatief vastgesteld in december 2009. Nadien is het windgebied TNW opgenomen in de ontwerp-SVIR. De Commissie voor de m.e.r. merkte in haar advies over de ontwerp-SVIR en bijbehorend PlanMER m.b.t. de toen voorgenomen aanwijzing van het gebied TNW op dat: *“Ten opzichte van het Nationaal Waterplan is in de Structuurvisie de zoekruimte voor windenergie ten noorden van de Waddenzee nader ingeperkt en is een klein gebied aansluitend bij twee reeds vergunde windparken aangewezen als windenergiegebied. Deze nadere inperking is in het MER niet inhoudelijk onderbouwd door aan te geven wat de milieuvoren nadelen zijn ten opzichte van locaties die minder dicht bij de Waddeneilanden en de Waddenzee liggen, of van locaties in de zoekgebieden elders op zee. De Commissie adviseert deze onderbouwing bij het besluit over de Structuurvisie alsnog te geven.”*

Gezien het advies van de Commissie voor de m.e.r. is vervolgens besloten de aanwijzing van het gebied TNW niet op te nemen in de SVIR. In plaats daarvan is er voor gekozen dit gebied in een aparte plan-m.e.r.-procedure te combineren met de aanwijzing van het gebied HK. Daarbij worden de gebieden wel afzonderlijk aangewezen. Daarom zal op basis van deze NRD voor beide gebieden afzonderlijk van elkaar een plan-MER (met Passende beoordeling) opgesteld worden. Verder bleek dat met het oog op de ligging van het defensiegebied geen aanpassing nodig was in relatie tot de ligging van de windparken.

Uit onderzoek is inmiddels gebleken dat het waarschijnlijk mogelijk is om 1.265 MW te realiseren (inclusief ronde 2 vergunningen). Beleidsmatig is vervolgens in maart 2012 afgesproken om in plaats van ‘minimaal 1.000 MW’ uit te gaan van 1.265 MW voor dit gebied (vermogen afgegeven vergunning plus de resterende ruimte).

In bijlage 2 is de kaart met het aan te wijzen windgebied TNW opgenomen (inclusief de coördinaten). In deze bijlage wordt ook de betekenis van de diverse symbolen en voorgestelde keuzes toegelicht.

2.5 Scope

Concrete doelen, maatregelen en locaties

De doelen uit het NWP worden door deze tussentijdse herziening niet veranderd, net zo min als de vorm van de voorgestelde maatregelen in het NWP. De kern van de RSV WoZ is het aanwijzen van extra wind-energiegebieden HK en TNW.

De locaties worden nader gedefinieerd. Een aantal extra gebieden binnen de Nederlandse EEZ wordt hiermee aangewezen als windenergiegebied, binnen de in de bijlagen 1 en 2 aangegeven coördinaten.

Ruimtelijke borging

Voor de ruimtelijke borging van het waterbeleid geldt het NWP tevens als Rijksstructuurvisie, zoals bedoeld in de Wro. Dit is voor de Noordzee van belang aangezien de Rijksstructuurvisie aangeeft welk beleid bindend is voor het Rijk en het Rijk het enige Bevoegd Gezag is met betrekking tot de voorgestelde windenergiegebieden. Op basis van een ruimtelijke Rijksstructuurvisie kunnen overheden, maatschappelijke organisaties, private partijen en burgers ook nagaan welke ruimtelijke consequenties – i.c. het concreet aanwijzen van windgebieden het Rijk toekent aan het beleid. Windenergie is in aangewezen windgebieden in het NWP aangemerkt als een activiteit van nationaal belang.

Focus planMER

Dit planMER richt zich op die onderdelen die wijzigen ten opzichte van het NWP, voor zover deze betrekking hebben op activiteiten die zijn opgenomen in onderdeel C en D uit de bijlage bij het Besluit m.e.r. 1994⁶. Overige aspecten zijn immers al betrokken in het planMER voor het NWP (2009), of hebben zeer waarschijnlijk geen aanzienlijke milieugevolgen. Dientengevolge gaat het op te stellen planMER in het bijzonder in op het reserveren van ruimte voor windparken op zee.

Horizon

De horizon van het planMER (en Passende beoordeling) ligt op de beleidskeuzes die betrekking hebben op de planperiode van het NWP en verder. De formele looptijd van het NWP is tot 2015 en dus al dichtbij. In het kader van de aanwijzing van de windgebieden is het verstandig om wat betreft de horizon een blik verder vooruit te werpen. Daarom wordt er hier voor gekozen om de planhorizon 2021 aan te houden. Bij de herziening van het NWP in 2015 kunnen de beleidskeuzes voor windenergieprojecten herbevestigd worden.

Voorkeursalternatief gebied Hollandse Kust

De kaart met de nieuwe scheepvaartrouwing vormt de basis voor de uiteindelijk te op te stellen voorkeursalternatief HK. Het voorkeursalternatief wordt beoordeeld op gevolgen voor milieu en natuur. Van het voorkeursalternatief worden twee varianten nader onderzocht, te weten de variant 'minimale oppervlakte windgebied HK' en de variant 'maximale oppervlakte windgebied HK'. Voor een verdere beschrijving van deze twee varianten zie paragraaf 2.3. Met het onderzoeken van beide varianten wordt zo het gehele spectrum qua milieueffecten in kaart gebracht.

Ten behoeve van het planMER/Passende beoordeling onderzoek naar beide varianten wordt voor beide varianten ook een scheepvaartrisicoanalyse uitgevoerd (zie ook verderop).

Voorkeuralternatief gebied Ten Noorden van de Waddeneilanden

Over de situering van het windgebied TNW bestond in 2009 al overeenstemming met stakeholders en de betreffende variant is vervolgens door het Rijk als voorkeursalternatief vastgesteld in december 2009.

Cumulatieve effecten

Het is denkbaar dat er in combinatie met andere plannen en projecten mogelijk significante effecten kunnen optreden op natuur, milieu en gebruiksfuncties op de Noordzee. Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld effecten op ecologie of scheepvaartveiligheid. Bij het selecteren van de voorkeursvarianten is destijds een cumulatieve effectbeoordeling gemaakt. Deze effectbeoordeling wordt geactualiseerd. Daarbij wordt ook rekening gehouden met buitenlandse plannen en projecten.

⁶ (zie ook bijlage 3).

3. Detailniveau

In het planMER en de Passende beoordeling richt het bevoegd gezag zich op de effecten van windenergiegebieden voor een veilig en doelmatig gebruik van de Noordzee, waaronder de effecten op scheepvaartveiligheid, luchtvaartveiligheid, mijnbouwactiviteiten evenals natuur en milieu (ecologie). Dit hoofdstuk behandelt het beoogde detailniveau van de effectbeschrijving.

3.1 Methodiek voor de bepaling van effecten planMER

In het planMER wordt een beoordeling gegeven van de effecten op basis van een kwalitatieve en, waar mogelijk, kwantitatieve beschrijving van effecten. Voor de beoordeling van de effecten wordt gebruik gemaakt van de in tabel 3.1 weergegeven beoordelingscriteria.

Om de effecten te kunnen beoordelen is een referentiesituatie nodig waarmee de te verwachten situatie kan worden vergeleken. Daarbij geldt de toekomstige situatie (2015 en 2021), zoals die zich voordoet als gebieden niet worden aangewezen. Dit is de zogenaamde autonome ontwikkeling. In het planMER wordt hier verder op ingegaan.

De effectbeschrijving en -beoordeling wordt deels uitgevoerd op basis van kwantitatieve beoordelingen en deels via een expert-judgement. Voorbeelden van kwantitatieve beoordelingen zijn de berekening van aanvaringsslachtoffers onder vogels met windturbines en berekeningen over de veiligheidsrisico's van het nieuwe scheepvaartroutestelsel. Om varianten onderling en met de autonome ontwikkeling te kunnen vergelijken, wordt bij een expert-judgement gebruik gemaakt van een kwalitatieve waarderingssystematiek op basis van een +/- score. De score kan variëren van dubbel min tot dubbel plus:

- een sterke negatieve invloed
- een negatieve invloed
- o geen of nagenoeg geen invloed
- + een positieve invloed
- ++ een sterk positieve invloed

In 2009 is reeds een concept-planMER en Passende beoordeling opgesteld voor een toenmalige invulling van het gebied HK. Op basis van de uitkomsten van de ronde 2 overeenkomst tussen betrokken partijen met de daarbij behorende invulling van het gebied HK alsmede – zie verderop – op basis van de geactualiseerde Handreiking voor het opstellen van een Passende beoordeling (met de nieuwe ecologische inzichten) zal bovengenoemd concept-planMER (en Passende beoordeling) worden geactualiseerd. Deze actualisatie houdt niet in dat alle onderzoeken en procedures allemaal opnieuw gedaan moeten worden. Daar waar dat mogelijk is, wordt zoveel mogelijk aangesloten bij reeds beschikbare kennis.

People, Planet, Profit

Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder daarbij de mogelijkheden van toekomstige generaties om in haar behoeften te kunnen voorzien te beperken. Duurzame ontwikkeling kan worden onderscheiden in drie kapitalen te weten: People, Planet, Profit (3 P's). Een ontwikkeling is duurzaam als de drie kapitalen op evenwichtige wijze zijn gecombineerd.

De beoordelingscriteria in onderstaande tabel 3.1 zijn gerangschikt op basis van deze 3 P's. Zo is inzichtelijk op welke wijze het planMER de ontwikkeling toetst op duurzaamheid, aansluitend op de wijze waarop eerder ook het NWP is beoordeeld. In het navolgende krijgen de beoordelingscriteria een nadere invulling. Hierbij gaat het om de beschrijving van methodieken ter bepaling van de effecten.

Tabel 3.1 Beoordelingskader

Thema's	Beoordelingscriteria	Aspecten in de beoordeling
People		
Landschap	Invloed op landschappelijke waarden	Zichtbaarheid vanaf de kust
Recreatie	Invloed op recreatie	Toegankelijkheid recreatieve vaarroutes Effect op kusttoerisme
Archeologie	Invloed op archeologische waarden	Archeologische waarden, bodemschatten, scheepswrakken, verzonken landschappen
Planet		
Bodem en water	Invloed op natuurlijke processen	Stroming, sedimenttransport, sedimentatie
	Invloed op de waterkwaliteit	Emissies door uitloging/slijtage
	Invloed op de zeebodem	Integriteit van de zeebodem
Natuur	Invloed op gebieden (Natura2000)	Effect op habitattypen
		Effect op soorten
	Invloed op beschermde soorten en het mariene milieu	Effect als gevolg van geluidproductie aanleg en operationeel geluid, elektrische en elektromagnetische velden, de kans op aanvaring en verlies van leefgebied
Klimaat	Invloed op klimaatverandering	Bijdrage aan CO ₂ -reductie

>>

Thema's	Beoordelingscriteria	Aspecten in de beoordeling
Profit		
Gebruiks- functies	Invloed op ruimtegebruik door defensie (luchtmacht, marine)	Oefenterreinen op en boven zee
	Invloed op mijnbouw	1. Helikopterbereikbaarheid 2. Exploitatie van in de ondergrond aanwezige velden 3. Relatie nieuwe mijnbouwondernemingen tot bouw van windparken
	Invloed op scheepvaart	Verkeersveiligheid routegebonden scheepvaart (transport) en niet- routegebonden scheepvaart (visserij, recreatievaart, zandwinning- en suppletievaart, werkvaart)
	Invloed op visserij	Beschikbaar areaal visgronden en mogelijke effecten op omvaren
	Invloed op delfstoffenwinning	Beschikbare ruimte voor zand-, grind en schelpenwinning
Economie	Invloed op productiviteit en innovatie	Versterking thuismarkt schone technologie, toename werkgelegenheid
Kustveilig- heid	Invloed van omvangrijke windparken op golfklimaat in de omgeving	Opvangen van windenergie met windparken zal leiden tot afname van de totale windenergie en daarmee tot golfenergie en kusterosie

Bodem en water

Het planMER geeft een kwalitatieve beschrijving van de effecten op hydraulica en geomorfologie door de aanleg, exploitatie en verwijdering van de windparken. Het planMER sluit op dit onderdeel aan bij reeds bestaande informatie over hydraulica en geomorfologie in de planMER van 2009, aangezien het de verwachting is dat op dit vlak geen wijzigingen hebben plaatsgevonden.

Natuur

In 2011 zijn de shortlist onderzoeken 'ecologische monitoring' gepubliceerd. Deze onderzoeken hebben zich onder meer gericht op de geluidseffecten van (het plaatsen van) windparken op zeezoogdieren en vislarven. Daarnaast is onderzocht wat de effecten van windparken op de kleine mantelmeeuw kunnen zijn. Deze recente inzichten hebben op bepaalde punten geleid tot een actualisatie van de zogenoemde handreiking uit 2008 voor het opstellen van een Passende beoordeling.

In het planMER worden effecten voor het milieu beschreven. Natuur vormt hier een onderdeel van. Daarnaast is een Passende beoordeling nodig omdat bij de beschreven ontwikkeling van windparken mogelijk significante negatieve effecten niet kunnen worden uitgesloten. Bij de Passende beoordeling wordt alleen ingegaan op de gevolgen van het plan op de Vogel- en Habitatrichtlijngebieden in Nederland en onze buurlanden (Natura 2000-gebieden). Het planMER beziet de natuureffecten in een breder perspectief.

In een Passende beoordeling wordt aandacht besteed aan de effecten op Natura2000-gebieden en de effecten op soorten dieren. Concreet gaat het om directe en indirecte effecten via aanleg en exploitatie op zeezoogdieren en vogels met een instandhoudingsdoel in de betrokken Natura2000-gebieden. Het rapport 'Nadere ecologische detaillering windenergiegebieden op de Noordzee' (Royal Haskoning, 2009) levert veel van de benodigde ecologische informatie om de effecten op beschermde Natura2000-gebieden te beschrijven en waar mogelijk te kwantificeren. Daarnaast wordt aangesloten bij de kennis die recent tijdens de ronde 2 vergunningverlening is opgedaan en wordt gebruik gemaakt van de inzichten die zijn verkregen in het meerjarige ecologische effectenonderzoek van het Offshore Windpark Egmond aan Zee (MEP-OWEZ). Verder moeten ook de mogelijke effecten van windturbines op onderwaterleven nader worden onderzocht. Dit omvat effecten op zeezoogdieren, vissen en benthos. Daarbij wordt specifiek aandacht besteed aan de in

het studiegebied voorkomende zeezoogdieren en de mate waarin die dieren gebruik maken van het gebied. Bekende migratierouten en foerageergebieden verdienen daarbij de aandacht. Tevens wordt ingegaan op in het gebied voorkomende vis- en bodemfaunapopulaties en, indien relevant, het gebruik van het gebied als paaigebied en/of kinderkamer. De resultaten van het shortlistonderzoek naar de effecten van windmolens op zee zijn hier in het bijzonder relevant. Indien sprake is van voortschrijdend inzicht wordt dit in de effectbeschrijving meegenomen.

De Handreiking 2008 biedt een kader voor het uitvoeren van de Passende beoordeling. Deze Generieke Passende beoordeling vindt plaats op basis van de Europese Vogel- en Habitat richtlijn en betreft de ecologische effecten van de aanleg en gebruik van windparken op Natura2000-gebieden in de EEZ. Hierbij is door de voornoemde shortlistonderzoeken specifiek onderzoek verricht naar de effecten op vogels, zeezoogdieren en vislarven, aangezien naar aanleiding van het onderzoek uit 2008 van Deltares nog vragen over de effecten bestonden. Risico's zijn onder meer gelegen in botsingen van vogels met windmolens evenals verstoring van zeezoogdieren en vislarven door overmatig onderwatergeluid. Uit het shortlistonderzoek is gebleken dat er inderdaad effecten kunnen optreden, maar dat deze minder van invloed zijn dan van tevoren verwacht. In het onderzoek is, naar aanleiding van deze resultaten, ook een verandering in de manier van toepassing van de Generieke Passende beoordeling gedaan.

Op het loket Noordzee is het shortlist onderzoek, inclusief de aanpassing van de methodiek voor het maken van een Passende beoordeling terug te vinden.

Het planMER geeft, naast een beschrijving van de effecten op het migratie- en foerageergedrag van zeezoogdieren en de effecten op zeezoogdieren van geluidproductie bij aanleg en exploitatie van windparken, een beschrijving van effecten van eventuele elektromagnetische velden en mogelijk positieve effecten van de aanwezigheid van het windpark en hard substraat (refugium effect op vissen en benthos).

Onderstaande Box 3.1 geeft een toelichting op de Passende beoordeling die, indien er negatieve effecten op Natura2000-gebieden te verwachten zijn, naast het planMER verricht dient te worden.

Box 3.1: Passende beoordeling

Voorliggende notitie gaat in op de beoogde reikwijdte en detailniveau van het planMER. De Passende beoordeling kent een andere systematiek en een ander doel dan het planMER. De besluitvorming over de tussentijdse herziening dient namelijk ook rekening te houden met de Vogelrichtlijn 79/409/EEG (PbEG L 103) en Habitatrichtlijn 92/43/EEG (PbEG L 206). Door de Europese Commissie wordt verondersteld dat deze richtlijnen mede van toepassing zijn in de EEZ voorzover de bevoegdheid van de lidstaten zich uitstrekt over deze zone. Op grond van de Habitatrichtlijn moet getoetst worden of significante gevolgen voor Natura2000-gebieden zijn uit te sluiten. Het bevoegd gezag dient passende maatregelen te treffen om ervoor te zorgen dat de kwaliteit van de natuurlijke habitats en de habitats van de soorten in de speciale beschermingszones niet verslechtert en er geen storende factoren optreden voor de soorten waarvoor de zones zijn aangewezen voor zover die factoren, gelet op de doelstellingen van de richtlijn, een significant effect zouden kunnen hebben. Over het algemeen is de Passende beoordeling gedetailleerder, meer kwantitatief onderbouwd dan het planMER. Bijvoorbeeld: het belangrijkste effect van windparken op zee op (beschermde) kolonies mantelmeeuwen langs de Hollandse en Zeeuwse Kust betreft de aanvaring met de wieken van de windmolens waardoor er additionele sterfte optreedt. Per kolonie zal getracht worden zoveel mogelijk kwantitatief het effect te bepalen in de Passende beoordeling.

>>

De Passende beoordeling gaat echter alleen in op effecten van het voorkeursalternatief, niet op effecten van de overige varianten. De Passende beoordeling is immers een wettelijke toets van het te nemen besluit en een planMER is een wettelijk hulpmiddel om een afweging te kunnen maken over alternatieven of varianten voor het besluit.

Klimaat

De energieopbrengst en de daarmee vermeden kooldioxide-emissies vormen de belangrijkste redenen waarom de Nederlandse overheid windenergie tot een speerpunt heeft gemaakt in haar milieu-, klimaat- en energiebeleid. In een planMER wordt daarom een zo accuraat mogelijke raming gegeven van de vermeden kooldioxide-emissies, uitgaande van een vergelijking met de huidige, niet- of minder duurzame energieopwekking uit fossiele brandstoffen. Een levenscyclusanalyse maakt geen onderdeel uit van deze raming.

Landschappelijke waarden

De invloed die windparken op het landschap van de Noordzee hebben, kent zowel een objectieve, als een subjectieve component. De objectieve component betreft de zichtbaarheid van windparken; het gaat erom wat er te zien is, hoeveel er te zien is, en hoe groot de invloed van windparken is op het beeld van de zee als geheel vanaf de kust. Gaat het over de subjectieve kant van de invloed van windparken op het landschap, dan gaat het over de perceptie van de waarnemer, de doelen en ervaringen die zijn opvattingen over landschap mee bepalen. In het planMER zal de objectieve meetbare invloed van windparken worden onderzocht.

(Water)recreatie

Ruimte voor (water)recreatie is een belangrijke maatschappelijke functie van de Noordzee. Vooral langs de kust, en vanaf plaatsen met recreatiehavens bevinden zich soms druk bevaren recreatieve vaarroutes. In het planMER wordt beschreven of en in welke mate de toegankelijkheid van deze vaarroutes wordt beïnvloed. Uitgangspunt daarbij is dat windparken gesloten zijn voor de scheepvaart. De mogelijkheden voor medegebruik door kleine scheepvaart en visserij worden conform de doelstelling uit het Nationaal Waterplan in een afzonderlijk traject onderzocht. Ook het effect op kusttoerisme wordt in beeld gebracht.

Archeologische waarden

Gebieden of objecten die van cultuurhistorische of archeologische belang zijn dienen conform de Wet op de archeologische monumentenzorg zoveel mogelijk te worden beschermd en behouden. Op basis van de 'North Sea Atlas42' zullen de varianten beoordeeld worden op cultuurhistorische verwachtingswaarden en verdrinken landschappen. Het planMER beschrijft hoe om te gaan dient te worden met genoemde verwachtingen.

Ruimtegebruik door defensie

Het planMER gaat in op de overlap en nabijheid van gebieden die zijn gereserveerd voor militair gebruik (o.a. munitiestortlocaties, laagvlieggebieden, schietoefenterreinen en locaties die in gebruik zijn voor het leggen en vegen van mijnen).

Bereikbaarheid van mijnbouwplatforms door de lucht

Op de Noordzee staan meer dan 105 vaste mijnbouwinstallaties en circa 10 verplaatsbare installaties. Het aan- en afvoeren van bemanning en materieel op de installaties vindt bijna altijd plaats per helikopter en onder bijna alle weersomstandigheden vanaf Den Helder. Om de veiligheid te borgen van helikopteroperaties zijn onder andere Helikopter Traffic Zones (HTZ), Helicopter Protected Zones (HPZ) en Helikopter Main Routes (HMR) aangewezen. Doel van dergelijke aanwijzingen is om het mogelijk te maken helikopteroperaties veilig uit te kunnen voeren onder alle weersomstandigheden. In de ruimtelijke varianten in deze NRD wordt op twee wijzen omgegaan met deze zones. In de 'minimale oppervlaktevariant' wordt ervan uitgegaan dat er geen benutting van deze zones kan plaatsvinden. In de 'maximale oppervlaktevariant' wordt ervan uitgegaan dat deze zones (op termijn) wel kunnen worden benut. Er kunnen dan wel maatwerkafspraken in

ruimte en/of in tijd worden gemaakt met de platformoperators. Hoeveel ruimte hiermee daadwerkelijk beschikbaar komt binnen de planperiode is niet bekend. Daarom wordt er in de 'maximale oppervlakte-variant' uitgegaan van het beschikbaar komen van alle ruimte die valt binnen de 5 NM zone rondom olie- en gasplatforms binnen de aan te wijzen gebieden.

De effecten op de bereikbaarheid van individuele platforms worden op projectniveau bepaald. Nu is immers nog niet bekend of en zo ja welke ruimte binnen de 5 NM zone benut kan worden voor de bouw van windparken.

Toekomstig ruimtegebruik voor mijnbouw (olie- en gaswinning)

In het planMER wordt onderzocht of mogelijke toekomstige opsporing- en winningactiviteiten belemmeringen ondervinden vanwege nieuwe windparken. Daarnaast wordt in beeld gebracht of toekomstige exploitatie van olie- en gasvoorraden kan leiden tot de onmogelijkheid van het benutten van aangewezen ruimte voor windenergie.

Scheepvaart

Op de Noordzee wordt onderscheid gemaakt tussen routegebonden en niet-routegebonden scheepvaartverkeer. Routegebonden verkeer bevat scheepsbewegingen van koopvaardij schepen van de ene haven naar de andere haven. Niet-routegebonden verkeer bestaat uit schepen met een doel op zee, zoals de visserij, suppletievaart, werkvaart en recreatievaart. Het bevoegd gezag toetst de varianten op veilig en doelmatig gebruik van de Noordzee voor zowel routegebonden als niet routegebonden scheepvaart.

De methode voor de berekening van de effecten op de scheepvaartveiligheid betreft het zogenaamde SAMSON-model. Dit model is ontwikkeld door de Rijksoverheid (ministerie van Verkeer en Waterstaat) in samenwerking met het maritieme onderzoeksinstituut 'MARIN' te Wageningen en wordt bij diverse Nederlandse en Europese maritieme projecten toegepast voor het beoordelen van de scheepvaartveiligheid. Het SAMSON-model wordt gebruikt om kansen op en consequenties van verschillende soorten ongevallen op zee in te schatten, vooral schip-schip aanvaringen, driften en 'ramming'. Daarbij wordt een verkeers-database van de Noordzee als uitgangspunt gehanteerd.

Ten behoeve van de opstelling van de planMER voor HK en de planMER voor TNW wordt een zogenoemde scheepvaartrisicoanalyse opgesteld m.b.v. het SAMSON-model. Voor het gebied HK wordt zowel de maximale als de minimale oppervlaktevariant meegenomen.

Er wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van reeds beschikbaar onderzoek. Zo is in het kader van de IMO indiening een FSA uitgevoerd door het bureau Arcadis Vectra⁷. Hierbij is alleen gekeken naar de effecten op de scheepvaartveiligheid van de bestaande ronde 2 vergunningen. Er was een verplichting om deze FSA uit te laten voeren aangezien de scheepvaartrouwing werd gewijzigd. De beschikbare ruimte voor ronde 3 is niet meegenomen in deze FSA. Aangezien niet alle risico's voor de scheepvaartveiligheid zijn onderzocht, dient de voorhanden zijnde informatie te worden aangevuld met de voorgestelde gebieden voor ronde 3 door middel van een aanvullende risicoanalyse.

Visserij

Visserij vindt op de gehele Noordzee plaats. De praktijk is dat nu overal wordt gevisd, behalve daar waar het verboden is in verband met de ruimtelijke scheiding met andere functies, bijvoorbeeld in de buurt van offshore platforms, in opgroei gebieden van jonge vis en windparken. Buiten de 12-mijlszone worden verschillende vormen van visserij uitgeoefend. De zuidelijke Noordzee vormt een belangrijk gebied voor de commerciële visserij en vormt samen met de centrale Noordzee het meest beviste gebied in de Noordzee. Het planMER kwantificeert de afname van commerciële visgronden en toetst deze aan het totaal beschikbare areaal visgronden. Ook de effecten op de sportvisserij worden in beeld gebracht. Zoals hierboven gesteld is uitgangspunt dat windparken gesloten zijn voor de scheepvaart. De mogelijkheden voor medegebruik door kleine scheepvaart en visserij worden in een afzonderlijk traject onderzocht.

⁷ Arcadis Vectra heeft ook de FSA uitgevoerd in het kader van de zoekopdracht 2009: The Netherlands Offshore Wind Park Navigational Review Report, Arcadis Vectra, 2010

Delfstoffenwinning

De Noordzee speelt een belangrijke rol voor de winning van oppervlakedelfstoffen, voornamelijk zand. De consequenties van windparken voor de winning van grind en schelpen zijn naar verwachting nihil. Jaarlijks worden grote hoeveelheden zand gewonnen voor de bescherming van onze kust met zandsuppleties en voor ophoogzand voor infrastructuur en nieuwbouw. Op dit moment ongeveer 25 miljoen m³ per jaar. De komende decennia wordt de kust verder versterkt, waarvoor nog grotere hoeveelheden zand nodig zijn. Voor de winning van grote hoeveelheden zand, voor maatregelen tegen overstromingsrisico's en voor commerciële doeleinden, is op land onvoldoende ruimte voorhanden. Daarom kan uitgeweken worden naar zee. Winning van grote hoeveelheden zand ver uit de kust is kostbaar, gezien de grotere transportafstand naar de te versterken kust of aanvoerhavens. Voor zandwinning wordt daarom gezocht naar ruimte voor de Zeeuwse en Hollandse kust en ten noorden van de Waddeneilanden. Juist die gebieden dichtbij de kust zijn interessant voor windenergie. Zodra een windpark is gerealiseerd, kan op die plek verder geen zand worden gewonnen. Maar windparken zijn wel mogelijk in gebieden waar voorheen zand is gewonnen. In het planMER wordt het areaal gekwantificeerd dat zowel in beeld is voor toekomstige zandwinning als voor windparken.

Economie: productiviteit en innovatie

In het planMER wordt op basis van een expert-judgement beschreven op welke wijze de varianten bijdragen aan een versterking van de thuismarkt voor duurzame energiewinning en technologie en een te verwachten toename van werkgelegenheid. Daarbij zal zo mogelijk ingegaan worden op te verwachten positieve effecten van offshore windenergie.

Kabels en leidingen

De eventuele wenselijkheid van verdere bundeling van kabels en leidingen wordt in deze notitie niet behandeld. Op het moment dat er een projectMER wordt opgesteld komt de (wijze van) bekabeling wel aan bod. In 2013 wordt ook gewerkt aan wetgeving om een net op zee mogelijk te maken.

Kustveiligheid

In de planMER wordt aangegeven of en zo ja in welke mate (kwantitatieve benadering) windparken in het windgebied HK van invloed zijn op het golfklimaat op de kust en daarmee op de kustveiligheid.

3.2 Voorzorgsbeginsel

In het beoordelingskader houdt het bevoegd gezag rekening met het zogenaamde voorzorgsbeginsel. Het voorzorgsbeginsel, zoals dat al sinds jaren in internationaal en nationaal beleid (OSPAR, 4e Nota Waterhuishouding en Nota Ruimte) gestalte heeft gekregen, is een cruciaal uitgangspunt bij de planning en ontwerp van voorgenomen activiteiten op zee. Het houdt in dat preventieve maatregelen genomen dienen te worden wanneer er redelijke gronden tot bezorgdheid bestaan dat een activiteit schade toebrengt aan het marine milieu, de gezondheid van de mens en/of ander rechtmatig gebruik, zelfs wanneer er geen afdoende bewijs is voor een oorzakelijk verband tussen een activiteit en de gevolgen ervan. Achterliggende reden van het voorzorgsprincipe is dat alles wat in het oceansysteem komt er niet, of zeer moeilijk uit te halen is en dus kan ophopen in het systeem. Het voorzorgsbeginsel betekent dat vooraf maatregelen worden genomen om mogelijke langdurige, onomkeerbare en ongewenste effecten van activiteiten te voorkomen en, als de betrokken activiteit toelaatbaar lijkt, te beperken.

Volgens het NWP en de Beleidsnota Noordzee geldt het voorzorgsbeginsel voor alle activiteiten op de Noordzee en is dit een belangrijk uitgangspunt bij de planning en ontwerp van voorgenomen activiteiten op zee. De Europese Commissie stelde in 2000 dat het voorzorgsbeginsel niet alleen toepasbaar is in het milieurecht maar ook in andere situaties waarin geen eenduidig wetenschappelijk materiaal voor handen is.⁸

⁸ Mededeling van de commissie over het voorzorgsbeginsel COM 2000/0001

4. Inhoud van het milieueffectrapport

Het milieueffectrapport (planMER) is het resultaat van de plan-m.e.r.-procedure. In het planMER worden de milieueffecten beschreven en beoordeeld en worden (eventuele) alternatieve oplossingsrichtingen met elkaar vergeleken. Het planMER bevat, op grond van de vereisten voor de inhoud van het planMER zoals beschreven in artikel 7.10 van de Wet milieubeheer, globaal de onderdelen zoals hierna weergegeven. Bij de beschrijving van effecten wordt daarbij aangesloten op de structuur van het NWP, die twee ordeningslijnen voor thema's en gebieden kent.

1. **Samenvatting** Een voor een algemeen publiek op begrijpelijke wijze geformuleerde samenvatting.
2. **Inleiding** Een schets van de inhoud en doelstellingen van het NWP en een overzicht van de relatie met andere plannen.
3. **Huidige situatie en autonome ontwikkelingen** De huidige milieutoestand en de te verwachten ontwikkelingen als het plan niet zou worden uitgevoerd worden toegelicht.
4. **Plannen en voorgenomen activiteit** Een overzicht van de relevante beleidsdoelstellingen en plannen waarmee rekening moet worden gehouden.
5. **Milieueffecten** Beschrijving van de mogelijk belangrijke nadelige milieugevolgen van de varianten. Tevens wordt de wijze waarop de milieugevolgen zijn bepaald, gemotiveerd. Daarnaast wordt beschreven wat de mogelijke gevolgen zijn voor gebieden die zijn aangewezen in het kader van de Europese vogel- en/of habitatrictlijn.
6. **Mitigerende maatregelen** Een beschrijving van maatregelen die redelijkerwijs kunnen worden genomen om mogelijke belangrijke nadelige gevolgen voor het milieu te voorkomen, dan wel te beperken of ongedaan te maken.
7. **Eindoverweging Leemten in kennis en informatie** Een overzicht van de onzekerheden als het gevolg van het ontbreken van kennis of informatie. Daarnaast wordt ingegaan op de wijze waarop monitoring plaats kan vinden om werkelijke milieueffecten de in beeld te brengen.

Bijlagen

Bijlage 1 Kaart met aan te wijzen windgebied Hollandse Kust (inclusief de coördinaten)

Variant maximale oppervlakte (Bijlage 1.a) Variant 'minimale oppervlakte' (Bijlage 1.b)

In deze bijlage wordt de betekenis van de diverse symbolen en voorgestelde keuzes toegelicht. Er zijn hierna twee kaarten opgenomen, te weten een kaart met de variant 'minimale oppervlakte windgebied HK' en een kaart met de variant 'maximale oppervlakte windgebied HK'. Hieronder worden de verschillen op beide kaarten verder toegelicht. Naast verschillen is een aantal onderdelen op de kaart identiek. Door het onderzoeken van beide varianten in de planMER voor het HK-voorkeursalternatief wordt de gehele bandbreedte qua milieueffecten onderzocht. Uiteindelijk wordt in de ontwerp-SV WoZ één voorkeursalternatief voor het windgebied HK opgenomen.

Allereerst bevatten beide kaarten dezelfde aangepaste scheepvaartroutring, zoals door de Internationale Maritieme Organisatie (IMO) in november 2012 goedgekeurd en op 1 augustus 2013 in werking zal treden. Op beide kaarten is het aan te wijzen gebied zodanig ontworpen dat in beide varianten de aanwezige ronde 2 vergunningen vallen (zie bijlage 3 voor nummering). Het betreft zes vergunningen, op beide kaarten genummerd 3, 4, 8 (2x), 9 en 10. Ook het Prinses Amalia Windpark (genummerd 2) valt binnen het aan te wijzen gebied, als ook het gebied Q4-West (genummerd 12) dat de plaats gaat innemen van Scheveningen Buiten. Deze laatste komt niet meer terug op de kaart.

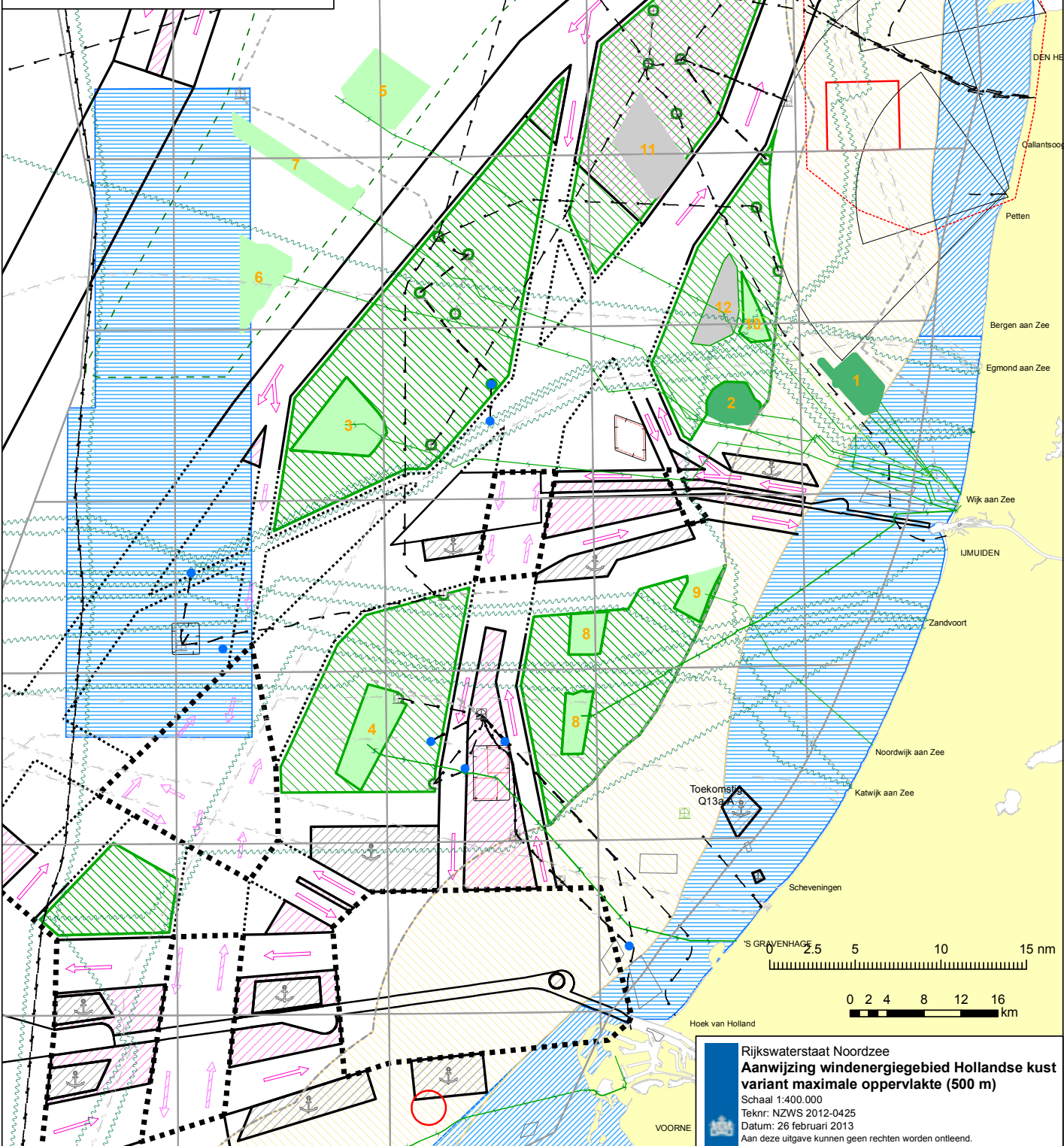
Daarnaast is ook de in procedure zijnde subsidiaire vergunningaanvraag Helmveld opgenomen op beide kaarten, de definitieve contouren hiervan zijn nog niet bekend.

Op beide kaarten is ook het reeds in het NWP aangewezen gebied 'IJmuiden Ver' opgenomen. In dit gebied vallen drie ronde 2 vergunningen (genummerd 5, 6, 7).

Het aan te wijzen windgebied HK omvat – zoals blijkt uit beide kaarten – een verzameling van niet-aaneengesloten gebieden: gebieden die van elkaar worden gescheiden door scheepvaartroutes. De gebieden zijn aangegeven met een groene arcering.

Uitgangspunt is verder dat een gebied tenminste een oppervlakte dient te hebben om 100 MW te kunnen plaatsen wil het gebied uit commerciële overwegingen aantrekkelijk zijn. Een gebied met een geringer potentieel is dan alleen nog commercieel aantrekkelijk in het geval van uitbreiding van een reeds in het gebied aanwezig park dan wel in het geval een reeds afgegeven vergunning in dit gebied.

1. Offshore Windpark Egmond aan Zee (OWEZ)
2. Prinses Amalia Windpark
3. Breeveertien II
4. West Rijn
5. Den Helder I
6. Brown Ridge Oost
7. Tromp Binnen
8. Beaufort
9. Q10 / Eneco Luchterduinen
10. Q4
11. Subsidiaire vergunningaanvraag Helmveld in procedure, definitieve contour nog niet bekend.
12. Vergunningaanvraag Q4 West in procedure

Rijkswaterstaat Noordzee
Aanwijzing windenergiegebied Hollandse kust
 variant maximale oppervlakte (500 m)
 Schaal 1:400.000
 Tekn: NZWS 2012-0425
 Datum: 26 februari 2013
 Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Grenzen --- Nautische 12 mijl [Green hatched box] Beschikbare ruimte Windparken [Green box] In gebruik [Light green box] Vergund [Grey box] In procedure [Dashed green box] Aangewezen gebied IJmuiden	Platforms ● Subsea [Grid box] Productieplatform Militaire gebieden 2012 [Red box] Munitiegebieden [Red box] Oefengebied militair [Red box] schietterrein [Red box] Vlieggebied militair	Scheepvaart — Verkeersscheidingsstelsel Clearway [White box] Diepwaterroute [Hatched box] Ankergebieden [White box] Area to be Avoided [Hatched box] Separatiezone [Dashed box] Special area	Stort- loswal [White box] Stort- loswal Zandwinning [Orange box] Reserveringsgebied Ecologie [Blue box] Natura 2000 [Blue box] Bijz. ecologische waarde	Pijpleidingen — In gebruik - - - Verlaten Electra-Telecom kabels [Green line] Electriciteit [Blue line] Telecom [Blue line] Telecom verlaten
---	--	--	--	--

Bijlage 1.a Variant ‘maximale oppervlakte windgebied Hollandse Kust’

Hiernaast is de kaart opgenomen met het aan te wijzen windenergiegebied HK in de variant met de maximaal mogelijke oppervlakte voor windenergie, en dus ook de variant met de maximaal mogelijke milieueffecten. De belangrijkste onderdelen van deze variant zijn:

- Er wordt een afstand van 500 meter aangehouden ten opzichte van de scheepvaartroutes. Deze afstand is opgenomen in IMO-bepalingen.
- Er wordt vanuit gegaan dat de ruimte in de 5 NM veiligheidszone rond mijnbouwplatforms volledig benut wordt en daarom zijn de 5 NM cirkels hier weggelaten. Dit criterium van 5 NM is als vertrekpunt voor beleid opgenomen in het NWP en berust op ICAO-bepalingen.

De redenen voor het weglaten van deze cirkels zijn de volgende.

- In de praktijk kan het – afhankelijk van de inrichting van het windpark en de bedrijfsvoering van de mijnbouwonderneming – mogelijk zijn om van het 5 NM criterium af te wijken en een kortere afstand te hanteren. Dit wordt de maatwerkbenadering in de ruimte genoemd. Wel blijft in ieder geval de 500 meter afstand rond de platforms van toepassing.
- Naast maatwerk in de ruimte is het ook mogelijk dat sommige velden de komende jaren uitgeput zullen raken. Er geldt dan een wettelijke verwijderingsplicht. Hierdoor komt er ruimte vrij voor de aanleg van windparken. Op dit moment is niet aan te geven welke velden binnen welke termijn uitgeput raken. De ruimtelijke invulling van uitgeput geraakte gebieden wordt hier maatwerk in de tijd genoemd.

Het is denkbaar dat maatwerk in de tijd eerder additionele ruimte voor windenergie zal bieden dan maatwerk in de ruimte. Waarschijnlijk zal het niet mogelijk zijn om in het proces tot aanwijzing van het gebied HK deze maatwerkbenaderingen nu al concreet in te vullen, dan wel is invulling slechts mogelijk voor een specifiek gebied binnen het gebied HK. Een dergelijk aanpak moet in samenhang worden gezien met de planning van de kaveluitgifte onder de nog op te stellen wet over het nieuwe uitgiftestelsel. In de ontwerp-RSV WoZ wordt wel gewerkt met één voorkeursalternatief. Toekomstig overleg met betrokken bedrijven zal duidelijk moeten maken waar maatwerk mogelijk.

Verder is uitgegaan van een afstand van 500 meter ten opzichte van de aangepaste scheepvaartroutring. Duidelijk is dat dit een uiterste benadering is.

Zoals blijkt uit de kaart bestaat het gebied HK in de maximale oppervlakte variant uit zes afzonderlijke gebieden. Opgeteld zou het HK windpotentieel van het (additionele) gebied HK in de variant maximale oppervlakte uitkomen op ca. 10.000 MW. Omdat de contouren voor de in procedure zijnde subsidiaire vergunningaanvraag Helmveld nog niet bekend zijn, wordt hierbij uitgegaan van de oppervlakte van het gebied. Verder komen de zes reeds in ronde 2 verleende gebieden (inclusief het gebied Q4-West) met geplande capaciteit uit op een totale capaciteit van 1.316 MW. Tot slot kent het Prinses Amalia Windpark een capaciteit van 120 MW. De totaal geschatte capaciteit voor de maximum variant komt dan uit op ruim 11.000 MW.

NB. Dit is de bruto ruimte. De werkelijk beschikbare ruimte kan minder zijn door aanwezige kabels en leidingen, benodigde afstand tussen windparken e.d.

Bijlage 1.b Variant ‘minimale oppervlakte windgebied Hollandse Kust’

Hiernaast is de kaart opgenomen met het windenergiegebied HK in de variant met de minimaal mogelijke oppervlakte voor windenergie, en dus ook de variant met de minimaal mogelijke milieueffecten. Deze variant geeft de ruimte weer waarvan zeker is dat deze ruimte voor windenergie beschikbaar is gelet op de belangen van de mijnbouw- en scheepvaartsector.

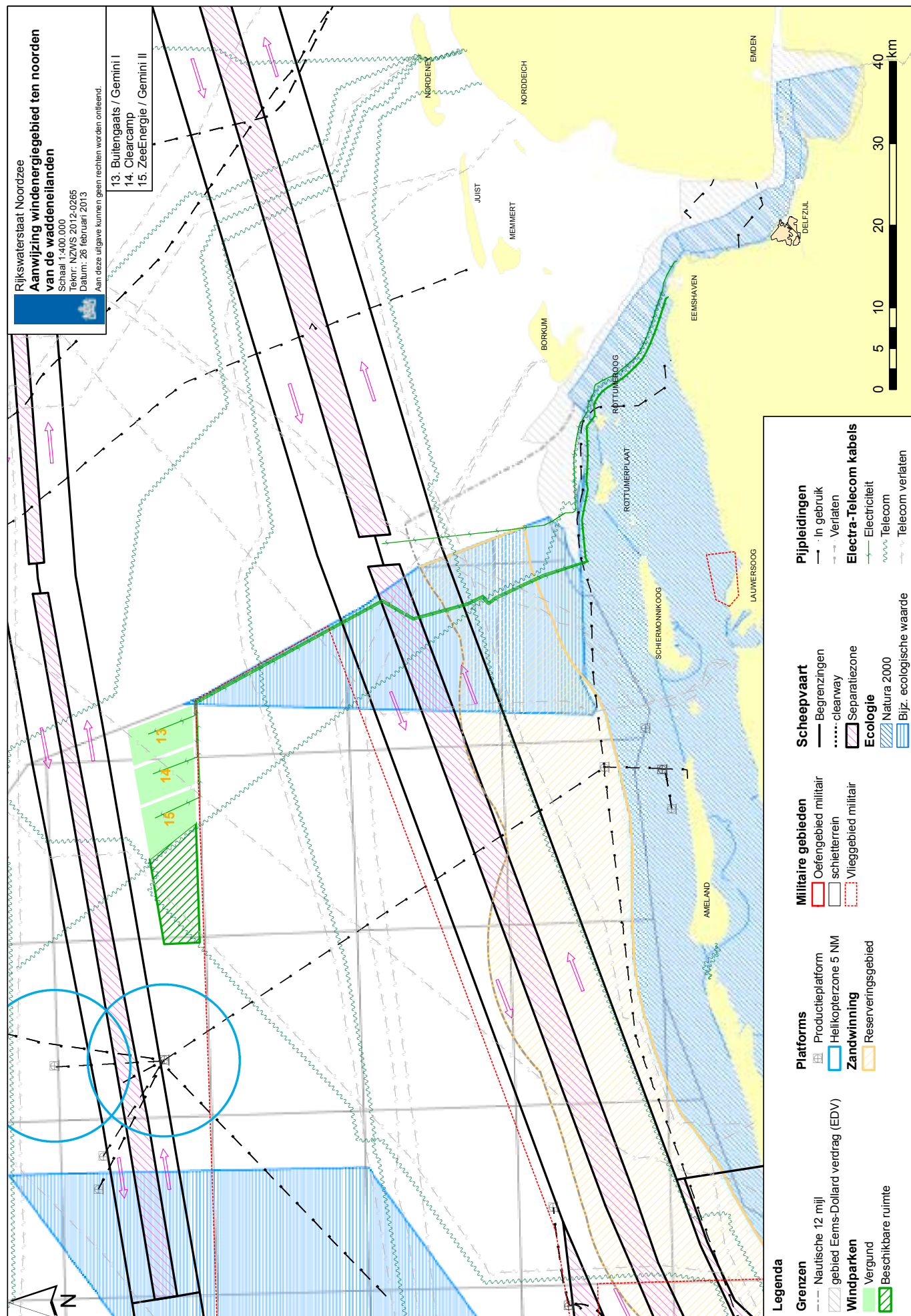
De belangrijkste onderdelen van deze variant zijn:

- Er wordt een afstand van 2 NM (incl. de op basis van IMO bepalingen verplicht aan te houden afstand van 500 meter) aangehouden ten opzichte van de scheepvaartroutes. De 2 NM is hierbij een uiterste grens.
- Er wordt een afstand van 5 NM rondom aangehouden ten opzicht van de mijnbouwplatforms.

Zoals blijkt uit de kaart bestaat in deze variant het HK gebied uit vier afzonderlijke gebieden. Ten opzichte van de maximale oppervlakte variant is allereerst het meest noordoostelijk gelegen onderdeel afgevallen vanwege de aanwezigheid van mijnbouwplatforms met de bijbehorende 5 NM veiligheidszone, waardoor geen ruimte resteert om ten minste een 100 MW park te realiseren. Daarnaast is – ten opzichte van de maximale oppervlakte variant – het meest zuidwestelijk gelegen onderdeel afgevallen. De reden is dat met inachtneming van de 2 NM afstand een gebied resteert met een potentieel van 90 MW. Geringer dus dan de 100 MW grens die hier verondersteld wordt als minimale capaciteit om een park enigszins rendabel te maken. Wel is het meest westelijk gelegen gebied meegenomen hoewel de additionele capaciteit neerkomt op ca. 84 MW. De reden is dat binnen dit onderdeel reeds een bestaande vergunning is verstrekt, waardoor op zich commerciële uitbreiding mogelijk kan zijn.

Opgeteld zou het HK windpotentieel van het (additionele) HK gebied in de variant ‘minimale oppervlakte’ uitkomen op ca. 1.400 MW. Verder komen de zes reeds in ronde 2 verleende gebieden (inclusief het gebied Q4-West) uit op een totale capaciteit van 1.316 MW. Tot slot kent het Prinses Amalia Windpark een capaciteit van 120 MW. De totaal geschatte capaciteit voor de minimumvariant komt dan uit op circa 2.900 MW.

NB Dit is de bruto ruimte. De werkelijk beschikbare ruimte kan minder zijn door aanwezige kabels en leidingen, benodigde afstand tussen windparken e.d.

Bijlage 2 Kaart met aan te wijzen windgebied Ten Noorden van de Waddeneilanden (inclusief de coördinaten)

In deze bijlage wordt ook de betekenis van de diverse symbolen en voorgestelde keuzes toegelicht.

Het gebied TNW omvat de drie in ronde 2 afgegeven vergunningen met een totaal oppervlakte van 99 km² (zie bijlage 3 voor nummering). Voor de parken met de nummers 12 (Buitengaats) en 14 (Zee-Energie) is subsidie verstrekt. De totale capaciteit van beide parken samen is 600 MW. Voor het windpark 13 (Clearcamp) is wel een vergunning verstrekt maar geen subsidie gegeven. De capaciteit van dit park is 275 MW.

Direct ten zuiden van het gebied ligt een militair oefenterrein. Ten noorden van het gebied liggen scheepvaartroutes en ten oosten van het gebied ligt de grens van de Nederlandse EEZ. Gekozen is voor een beperkte uitbreiding in oostelijke richting, wat neerkomt op ca. 390 MW.

De totaal geschatte capaciteit voor het gehele TNW gebied komt dan uit op 1.265 MW.

NB Dit is de bruto ruimte. De werkelijk beschikbare ruimte kan minder zijn door aanwezige kabels en leidingen, benodigde afstand tussen windparken e.d.

Bijlage 3 Overzicht bestaande windparken, ronde 2 vergunningen en vergunningen in procedure

Bestaande windparken	Vermogen (MegaWatt)
1. Offshore Windpark Egmond aan Zee	108
2. Prinses Amalia Windpark	120
Ronde 2 vergunningen	
3. Breeveertien II	350
4. West Rijn	Ca. 260
5. Den Helder I	390
6. Brown Ridge Oost	282
7. Tromp Binnen	295
8. Beaufort	279
9. Q10 / Eneco Luchterduinen	139
10. Q4	78
13. Buitengaats	300
14. Clearcamp	275
15. ZeeEnergie	300
Vergunningen in procedure	
11. Helmveld	Nader te bepalen
15. Q4 West	210

Bijlage 4 Wettelijk kader en procedure

De voorgenomen tussentijdse herziening van het Nationaal Waterplan, tevens voor de ruimtelijke aspecten een Rijksstructuurvisie, richt zich specifiek op de nadere detaillering van windenergiegebieden op de Noordzee. Voor elke tussentijdse herziening van een Rijksstructuurvisie is een planMER verplicht om de mogelijke consequenties voor natuur en milieu ook nu weer zorgvuldig mee te kunnen nemen in de besluitvorming. Vanwege de verwachte effecten op Natura2000-gebieden is in dit geval tevens een Passende beoordeling nodig. Deze conclusies worden hieronder nader toegelicht.

Waterwet

De Waterwet regelt het beheer van oppervlakte- en grondwater en verbetert de samenhang tussen waterbeleid en ruimtelijke ordening. Voor deze samenhang biedt de Waterwet de grondslag voor het opstellen van een nationaal waterplan. Het NWP is het plan dat ingevolge de Waterwet het beleid op het gebied van water voor de komende zes jaar vastlegt en de ontwikkelingen op de langere termijn verkent.

Het NWP bevat de hoofdlijnen van het nationale waterbeleid en het bijbehorende nationale ruimtelijke beleid. Voor de ruimtelijke aspecten wordt het plan aangemerkt als Rijksstructuurvisie in de zin van de Wet ruimtelijke ordening. Het plan is bindend voor het Rijk.

Tegen een besluit tot vaststelling van een Rijksstructuurvisie kan geen beroep worden ingesteld, omdat dit besluit is opgenomen in de zogenoemde negatieve lijst.⁹ Dit betekent dat een Rijksstructuurvisie niet rechtstreeks door de rechter kan worden getoetst. Dit geldt ook voor een tussentijdse herziening van het Nationaal Waterplan.

Wet milieubeheer

Met het oog op de bevordering van duurzame ontwikkeling dient het milieu bij de besluitvorming over plannen en programma's volwaardig mee te worden genomen. Het gaat hierbij om plannen waarin keuzes worden gemaakt, die uiteindelijk kunnen leiden tot activiteiten of concrete projectbesluiten met mogelijk nadelige gevolgen voor het milieu. Sinds 2004 is het, op grond van Europese Richtlijn 2001/42/EG, verplicht voor dergelijke plannen een strategische milieubeoordeling uit te voeren. In 2006 is deze richtlijn in Nederland geïmplementeerd in de Wet milieubeheer en het hieraan gekoppelde Besluit m.e.r. 1994. Daarmee is de procedure voor de milieueffectrapportage voor plannen geïntroduceerd naast de al eerder bekende milieueffectrapportage voor projectbesluiten. De bijbehorende milieueffectrapporten heten respectievelijk planMER en besluitMER. In tegenstelling tot een besluitMER hoeft een planMER geen meest milieuvriendelijk alternatief te bevatten.

De planMER-plicht geldt voor beleidsuitspraken die concreet kaderstellend zijn voor toekomstige besluiten met mogelijk belangrijk nadelige milieueffecten en/of waarvoor een Passende beoordeling vereist is. Dit is uitgewerkt in de volgende selectiecriteria.

Karakter van de beleidsuitspraak	Selectie criterium
Concreet kaderstellend...	Is sprake van voldoende mate van concreetheid? Is sprake van een causaal verband tussen de beleidsuitspraak en de gevolgen voor het milieu?
met mogelijk aanzienlijke milieugevolgen, en/of ...	Heeft de beleidsuitspraak betrekking op een activiteit die is vermeld op de C- en D-lijst4 van het Besluit m.e.r. 1994?
waarvoor een Passende beoordeling vereist is.	Heeft de beleidsuitspraak betrekking op een activiteit waarvan niet kan worden uitgesloten dat deze significante gevolgen heeft voor een Vogel- en/of Habitatrichtlijngebied?

⁹ Artikel 8:5, eerste lid, van de Algemene wet bestuursrecht, gelezen in samenhang met onderdeel C, sub 2, van de bijlage die bij deze wet behoort (zoals dit onderdeel luidt op basis van artikel 4.1 van de Invoeringswet Wet ruimtelijke ordening).

Als de hiervoor genoemde vragen 1, 2 en 3 en/of 4 met 'ja' beantwoord kunnen worden, dan is sprake van een concrete kaderstellende beleidsuitspraak met mogelijk belangrijk nadelige milieugevolgen.

De tussentijdse herziening van het NWP (streven naar situering 6.000 MW windenergie op Noordzee) is een planMER-plichtig besluit, zoals genoemd in het Besluit m.e.r. 1994, omdat het Rijk hierin kaderstellende beleidsuitspraken doet die toekomstige besluitmer- (beoordelings-) plichtige besluiten mogelijk maken. Bovendien zijn significant negatieve effecten voor Natura2000-doelstellingen niet uit te sluiten, waardoor ook een Passende Beoordeling nodig is.

PlanMER-procedure

De planMER-procedure bestaat uit de volgende in tabel 1.1 weergegeven stappen.

Tabel 1.1 Stappen in de formele planMER-procedure

Stappen	planMER-procedure
1. Start procedure	Openbare kennisgeving (7.9 Wm)
2. (Onafhankelijk) advies: begin	Raadplegen adviseurs en bestuursorganen die bij de voorbereiding van het plan moeten worden betrokken over reikwijdte en detailniveau van het op te stellen milieueffectrapport (7.8 Wm)
3: Kennisgeving	Kennisgeving voornemen en eventueel inspraak op voornemen (artikel 7.9 Wm)
3. Het rapport	Opstellen planMER, Passende beoordeling (7.11a Wm) Vaststelling ontwerp-Rijksstructuurvisie, concept planMER, concept Passende beoordeling door Bevoegd Gezag.
4. Inzage/inspraak	Inspraak op ontwerp herziening en planMER (art. 11 Wm en indien van toepassing 7.38a Wm). Bij start inspraak toezending aan Commissie voor de m.e.r.
5. (Onafhankelijk) advies	Advies van Commissie voor de m.e.r. (artikel 7.12 Wm)
6. Besluit	
7. Evaluatie	

De minister van Infrastructuur en Milieu (IenM) is belast met de voorbereiding van het NWP (met de status van Rijksstructuurvisie) en met eventuele herzieningen daarop. Het NWP wordt uiteindelijk vastgesteld door de minister van IenM en overige betrokken ministers, die daarmee het bevoegd gezag zijn voor het plan. Het planMER en de Passende beoordeling wordt gelijktijdig met de (ontwerp) tussentijdse herziening van het NWP ter inzage gelegd. Het proces van het opstellen van het planMER gaat daarom gelijk op met het opstellen van de tussentijdse herziening.

Raadpleging/kennisgeving

Het bevoegd gezag is verplicht bestuursorganen die bij de voorbereiding van het plan moeten worden betrokken, te raadplegen over de reikwijdte en het detailniveau van de informatie die in het planMER moet worden opgenomen. Raadpleging van de Commissie voor de m.e.r. is niet verplicht, maar is op vrijwillige basis wel mogelijk. Gezien het oordeel van de Commissie voor de m.e.r. in augustus 2009 over het planMER en de Passende beoordeling onderdeel Noordzee van het NWP, zal de Commissie voor de m.e.r. in een vroeg stadium bij het proces betrokken worden.

Opstellen NRD

Hoewel het opstellen van een NRD niet verplicht is, is dit wel praktisch voor de raadpleging van andere bestuursorganen en ter voorbereiding van een overleg met de Commissie voor de m.e.r.

Kennisgeving voornemen en eventueel inspraak op voornemen

Het Bevoegd Gezag geeft uiterlijk op het moment dat de bestuursorganen worden geraadpleegd, kennis van het voornemen tot vaststelling van het plan. Bij deze kennisgeving wordt aangegeven of:

- Stukken over het voornemen ter inzage worden gelegd.
- Er gelegenheid wordt geboden zienswijzen naar voren te brengen over het voornemen.
- De Commissie voor de m.e.r. of een andere commissie in de gelegenheid wordt gesteld advies uit te brengen over het voornemen of het ontwerp van het plan. In dit geval moet in de kennisgeving in ieder geval worden vermeld dat het MER een Passende beoordeling bevat.
- Met betrekking tot het ontwerp van het plan toepassing wordt gegeven aan artikel 7.11 Wm.

Opstellen planMER

Bij het opstellen van het planMER mag gebruik worden gemaakt van eerder uitgevoerde milieueffect-rapporten die in de inspraak zijn geweest, zoals onder meer het planMER bij het Nationaal Waterplan.

Publicatie ontwerpplan/inspraak

Het planMER en de Passende beoordeling dienen gelijktijdig met de ontwerp-Rijksstructuurvisie ter inzage te worden gelegd. Iedereen kan zienswijzen indienen tegen het planMER, de Passende beoordeling en de ontwerp-Rijksstructuurvisie. Voor de verdere procedure kan vervolgens worden aangesloten bij de procedure van totstandkoming van een Rijksstructuurvisie.

Toetsingsadvies Commissie voor de m.e.r.

Bij een Passende beoordeling dient de Commissie voor de m.e.r. uiterlijk op het moment van terinzagelegging van het planMER en de ontwerp-Rijksstructuurvisie in de gelegenheid te worden gesteld advies uit te brengen. De termijn voor het uitbrengen van het advies is dezelfde termijn als voor het indienen van zienswijzen.

Passende beoordeling

Een Passende beoordeling is nodig indien een duidelijk en direct verband bestaat tussen de beschreven ruimtelijke ontwikkelingen en een mogelijk significante verslechtering en/of verstoring, zoals beschreven in artikel 19j van de Natuurbeschermingswet. Bij een Passende beoordeling wordt ingegaan op de gevolgen van het plan op Vogel- en Habitatrichtlijngebieden, die in Nederland worden vastgelegd als Natura2000-gebied.

De Passende beoordeling kan parallel aan het opstellen van het planMER worden uitgevoerd. Echter, met het oog op stroomlijning van beide procedures en het voorkomen van dubbelingen, worden ze beiden vaak gelijktijdig uitgevoerd. De Passende beoordeling kan (herkenbaar) worden opgenomen in het planMER.

Voor elk besluit tot het vaststellen van een plan, dat afzonderlijk of in combinatie met andere plannen, significante gevolgen kan hebben voor het desbetreffende gebied, moet een Passende beoordeling worden gemaakt van de gevolgen van dat plan voor het Natura2000-gebied. Dit geldt ook als het plan niet direct verband houdt met of nodig is voor het beheer van een Natura2000-gebied. Hierbij moet rekening worden gehouden met de instandhoudingdoelstelling van dat gebied.¹⁰ Het doel van het uitvoeren van een Passende beoordeling is zekerheid te verkrijgen over de vraag of de natuurlijke kenmerken van het desbetreffende gebied zullen worden aangetast.¹¹

Indien de natuurlijke kenmerken van het desbetreffende gebied zullen worden aangetast, mag het plan alleen worden vastgesteld als er geen alternatieve oplossingen zijn en er dwingende redenen van groot openbaar belang aanwezig zijn.¹² Indien het plan om dwingende redenen van groot openbaar belang wordt vastgesteld, moeten compenserende maatregelen worden getroffen.¹³ Dit wordt ook wel de “ADC-toets” genoemd (alternatieven, dwingende redenen van openbaar belang, compensatie). Uit het vorenstaande volgt dat de Passende beoordeling voorafgaat aan een eventuele ADC-toets.

¹⁰ Natuurbeschermingswet 1998, Artikel 19f, eerste lid, gelezen in samenhang met artikel 19j, derde lid.

¹¹ Natuurbeschermingswet 1998, Artikel 19g, eerste lid, gelezen in samenhang met artikel 19j, derde lid.

¹² Natuurbeschermingswet 1998, Artikel 19g, tweede lid, gelezen in samenhang met artikel 19j, derde lid.

¹³ Natuurbeschermingswet 1998, Artikel 19h, eerste lid, gelezen in samenhang met artikel 19j, derde lid.

Een Passende beoordeling verloopt meestal parallel of gekoppeld aan de (plan)m.e.r.-procedure¹⁴ en wordt afgebakend door de zogenoemde voortoets. In een voortoets wordt op basis van informatie over de omvang en locatie van de maatregelen en de instandhoudingdoelstellingen van de Natura2000-gebieden bepaald of er significante effecten op instandhoudingdoelstellingen kunnen optreden (zonder dat rekening wordt gehouden met eventuele mitigerende maatregelen).¹⁵ De Passende beoordeling dient te worden uitgevoerd voor die onderdelen, waarbij niet kan worden uitgesloten dat er significante effecten zullen optreden.

Uit de jurisprudentie¹⁶ kan worden afgeleid dat een Passende beoordeling alleen hoeft te worden uitgevoerd voor besluiten, waarbij met voldoende zekerheid een duidelijk en direct verband kan worden gelegd tussen de beschreven ruimtelijke ontwikkelingen en de mogelijke verslechtering en/of verstoring van het Natura2000-gebied. Dit betekent dat een beleidsuitspraak voldoende concreet moet zijn om in aanmerking te komen voor een Passende beoordeling. In geval van de ruimtelijke situering van windenergiegebieden van de tussentijdse herziening, kan geconcludeerd worden dat dit voldoende concreet is.

Een eventuele conclusie uit de Passende beoordeling dat de wezenlijke kenmerken van een Natura2000-gebied zullen worden aangetast, kan vertraging opleveren in het traject tot vaststelling van de tussentijdse herziening van het Nationale Waterplan. Het plan mag dan immers niet worden vastgesteld zonder de ADC-toets uit te voeren.

Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie (2008)

De Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) verplicht landen om maatregelen te nemen die een verslechtering van het mariene milieu tegengaan. De doelen zijn een duurzame evenwichtige ontwikkeling van economie en ecologie en het bereiken van een goede milieutoestand. Binnen de verschillende regionale zeegebieden (waaronder de Noordzee) moeten de lidstaten samenwerken.

Vogel- en Habitatrichtlijn

Op basis van de Europese Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn zijn en worden in Nederland gecombineerd Natura2000-gebieden aangewezen. Voor alle gebieden worden beheerplannen opgesteld en doelstellingen vastgelegd. De richtlijnen zijn in Nederland verankerd in de Natuurbeschermingswet 1998.

Een voorstel om de Flora en Faunawet en de Natuurbeschermingswet ook geldig te verklaren over de gehele Nederlandse Exclusieve Economische Zone (EEZ) ligt bij de Tweede Kamer.

Wet ruimtelijke ordening (2008)

De wet Ruimtelijke Ordening is opgesteld om efficiënte ruimtelijke besluitvorming te bevorderen en procedures te vereenvoudigen. Ruimtelijke beleidsvoornemens en voorgenomen ontwikkelingen worden vastgelegd in Rijksstructuurvisies voor het gehele grondgebied of bepaalde aspecten van het nationale ruimtelijk beleid. De Rijksstructuurvisies fungeren als leidraden voor het Rijk en bij het nemen van besluiten zal het Rijk in beginsel dienovereenkomstig handelen. De Rijksstructuurvisie geeft uiting aan welk beleid het Rijk voorstaat en er mag daarom op vertrouwd worden dat het Rijk zich aan dit beleid houdt. Voor de Noordzee is het Nationale Waterplan de enige Rijksstructuurvisie.

¹⁴ Op grond van artikel 7.2a, tweede lid, van de Wet milieubeheer moet de Passende Beoordeling herkenbaar worden opgenomen in het MER.

¹⁵ Vgl. in dit verband de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van 7 mei 2008 (nr.: 200604924/1).

¹⁶ Abr 21 december 2007, nr. 200701901/1 (regionaal structuurplan "Regionaal Plan 2005-2020").

Bijlage 5 Onderzochte varianten in oorspronkelijke zoekopdracht

In totaal ging het bij het zoekgebied ‘Hollandse Kust’ om zes verschillende varianten.¹⁷ In het kort gingen de varianten van het volgende uit:

Variant 1 Handhaving van huidig scheepvaartstelsel.

Variant 2 Aanpassen van het scheepvaartstelsel met de verleende vergunningen als randvoorwaarde.

Variant 3 Aanpassen van de scheepvaartroutes zonder randvoorwaarden vanuit de verleende vergunningen.

Variant 4 Optimalisatie door herverkaveling van bestaande scheepvaartroutes, waarbij zo groot mogelijke windenergiegebieden gerealiseerd worden met zo min mogelijk impact op de verleende vergunningen.

Variant 5 Verleende vergunningen als randvoorwaarde en aanpassing scheepvaartstelsel ten behoeve van zoveel mogelijk ruimte voor windenergie nabij de kust.

Variant 6 Meest vergaande aanpassing van het scheepvaartstelsel met behoud van alle ronde 2 vergunningen.

¹⁷ Verwijzing naar eindrapport zoekopdracht aanvullende windgebieden NWP.

Bijlage 6 Literatuurlijst

- Brief inzake Structuurvisie Windenergie op Zee, 12 februari 2013 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2012–2013, 33 561, nr.1)
- Brief inzake Onderzoeksresultaten ecologische effecten windmolens op zee, 6 december 2012 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2012–2013, 33 400 A, nr. 22)
- Submissie IMO, maart 2012
- Integraal Beheerplan Noordzee 2015 (herziening), november 2011
- Shortlist Ecologische Monitoring Effecten Wind op Zee, Samenvattingen Shortlistonderzoeken, 15 september 2011
- Second opinion MKEA van ruimtelijke opties voor offshore Windenergie, CPB (april 2011)
- Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte, Toetsingsadvies over het milieueffectrapport (Commissie voor de milieueffectrapportage, oktober 2011)
- Eindrapport Zoekopdracht aanvullende windenergiegebieden Nationaal Waterplan (februari 2011)
- Rapport Overlegorgaan Water en Noordzee, Aanvullende windenergiegebieden Noordzee (november 2010)
- Maatschappelijke kosteneffectiviteit van ruimtelijke opties voor offshore windenergie, Decisio (oktober 2010)
- The Netherlands Offshore Wind Park Navigational Review Report, Arcadis Vectra (12 September 2010)
- Tussentijdse Herziening Structuurvisie Noordzee op zee, Passende beoordeling (definitief rapport, juni 2010)
- Tussentijdse Herziening Structuurvisie Noordzee, Milieueffectrapport (concept, mei 2010)
- Brief inzake 'Nadere toelichting consequenties controversieel verklaren Nationaal Waterplan en gerelateerde zaken', 23 maart 2010 (TK 31710, nr. 15)
- Openbare kennisgeving 'Vorbereiding tussentijdse herziening Nationaal waterplan/Beleidsnota Noordzee 2009-2015; notitie van reikwijdte en detailniveau voor de Plan-MER' (25 februari 2010)
- Beleving en maatschappelijke aspecten zichtbaarheid windturbines Noordzee, Royal Haskoning i.o.v. Rijkswaterstaat Waterdienst (definitief rapport 23 februari 2010)
- Windenergiegebieden op zee, Notitie reikwijdte en detailniveau (concept, februari 2010)
- Brief inzake 'Ontwikkeling van windturbines op zee', 30 juni 2008 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 31 209 en 31 239, nr. 35)
- Brief inzake 'Windparken op de Noordzee, 4 april 2008 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2007–2008, 31 209 en 31 239, nr. 26)

Dit is een uitgave van het

Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Postbus 20901 | 2500 EX Den Haag
www.rijksoverheid.nl/ienm

April 2013